

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.27.06.2017.Fil.19.01
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

ПАРДАЕВ ҚУЛДОШ УЗАҚОВИЧ

**МУҚИМИЙ ШЕЪРИЯТИНИНГ МАТН ТАРИХИ, ТАҲРИРИ ВА
ТАЛҚИНИ**

10.00.10 – Матншунослик ва адабий манбашунослик

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2020

**Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати
мундарижаси**

**Content of Dissertation Abstract of Doctor of Science (DSc) on Philological
Sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора наук (DSc) по
филологическим наукам**

Пардаев Қулдош Узақович

Муқимий шеърятининг матн тарихи, таҳрири ва талқини.....3

Pardaev Kuldosh Uzakovich

The text history, interpretation and edition of the poetry of Mukimi.....33

Пардаев Қулдош Узақович

История текста, редактирования и толкования поэзии Мукими.....61

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works66

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.27.06.2017.Fil.19.01
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

ПАРДАЕВ ҚУЛДОШ УЗАҚОВИЧ

**МУҚИМИЙ ШЕЪРИЯТИНИНГ МАТН ТАРИХИ, ТАҲРИРИ ВА
ТАЛҚИНИ**

10.00.10 – Матншунослик ва адабий манбашунослик

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2020

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2017.1.DSc/Fil52 рақам билан рўйхатга олинган.

Докторлик диссертацияси Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Илмий кенгашнинг веб-саҳифасида (www.navoiy-uni.uz) ва «Ziynet» Ахборот таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи: **Жабборов Нурбой Абдулҳакимович**
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар: **Тўхлиев Бокижон**
филология фанлари доктори, профессор

Шодмонов Нафас Намозович
филология фанлари доктори, профессор

Якубов Исламжон Ахмеджанович
филология фанлари доктори, доцент

Етакчи ташкилот: **ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи**

Диссертация ҳимояси Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ҳузуридаги DSc. 27.06.2017.Fil.19.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «___» _____ соат _____ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100100, Тошкент, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Диссертация билан Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (___ рақам билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100100, Тошкент, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Диссертация автореферати 2020 йил «___» _____ куни тарқатилди. (2020 йил «___» _____ даги _____ рақамли реестр баённомаси).

Ш.С.Сирождинов
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

Б.Б.Абдушукуров
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.д., доцент

З.Ш.Абдирашидов
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси
ўринбосари, филол.ф.д., PhD, доцент

КИРИШ (Докторлик (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон маданияти ва адабий-эстетик тафаккури ривожда матншунослик ва адабий манбашунослик соҳаси муҳим ўрин тутди. Асрлар давомида сақланиб келаётган турли даврларга мансуб кўхна манбаларни ўрганиш, улардан жамият маънавиятини юксалтириш йўлида фойдаланиш долзарб вазифалардандир. Кўлёзма манбалар таҳлили ва талқини муайян ижодкор адабий меросига оид илмий ҳақиқатларни аниқлаш имконини бериши жиҳатидан ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Дунё матншунослик ва манбашунослик илмида матн тарихи ва таҳрири масаласи тадқиқ этилиши зарур бўлган асосий илмий муаммолардандир. Матн тарихи шоир ижод лабораторияси, матн юзага келиши жарёнидаги мақсад ва режалардан тортиб, матннинг ҳозирги даврдаги ҳолатигача бўлган ўзгаришларни ўзида жамлагани учун бу масалани ўрганиш алоҳида аҳамият касб этади. Матн таҳрири масаласи матннинг такомил босқичларини акс эттириши жиҳатидан ҳам муҳим илмий муаммолардан. Дунё матншунослигида бадиий матн таҳрири анча чуқур ўрганилгани ҳолда мамлакатимизда етарли даражада тадқиқ этилган эмас. Бу фикрларни Муқимий ижодига нисбатан ҳам айтиш мумкин.

Мустақиллик даври матншунослигида XIX аср охири – XX аср бошлари Қўқон адабий муҳиtida яшаб ижод қилган маърифатпарвар ижодкорлар адабий меросини ўрганиш борасида салмоқли ишлар амалга оширилди, бироқ бу давр адабиётида тадқиқотчиларини кутаётган мавзулар талайгина экани ҳам айни ҳақиқатдир. Бу орқали «...Аввало халқимизнинг яратувчилик даҳоси билан бунёд этилган ноёб меросини ҳар томонлама чуқур ўрганиш, юртимиздан етишиб чиққан буюк аллома ва мутафаккирларнинг ҳаёти ва илмий-ижодий фаолияти ҳақида яхлит тасаввур уйғотиш, ёш авлодни гуманистик ғоялар, миллий ғурур ва ифтихор руҳида тарбиялашдек эзгу мақсадлар кўзда тутилган»¹. Ана шундай ижодкорлардан бири Муҳаммад Аминхўжа Мирзахўжа ўғли Муқимий ҳаёти ва ижодий мероси коммунистик мафкура шароитида холис ва тўлақонли тадқиқ этилмаганидек, мустақиллик даврида ҳам монографик тарзда қайта ўрганилган эмас. Шу боис Муқимий шеърини кўлёмаларини қиёсий-матний ўрганиш ва шоир назмий асарларини матншунослик ва адабий манбашунослик эришган бугунги ютуқлар асосида қайта тадқиқ қилиш зарурати мавжуд. Муқимийнинг катта ҳажмдаги лирик ва ҳажвий асарлари турлича талқин этиб келинган. Бу талқинлар аксар ҳолларда матн моҳиятидан узоқ бўлгани, муайян тор қолипларга асосланганини ҳам таъкидлаш мумкин. Шунга кўра, шоир назмий асарлари мисолида матн талқини масаласини

¹ Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. Президент Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси / Халқ сўзи. –Тошкент, 2017, 4 август.

ўрганишга катта эҳтиёж бор. Бу фикрлар ушбу диссертация мавзусининг долзарб экани тасдиғидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4797-сонли «Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони, 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сонли «Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори, 2017 йил 17 февралдаги ПҚ-2789-сонли «Фанлар академияси фаолияти, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори, 2019 йил 21 октябрдаги «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги» ПФ-5850-сонли Фармони ва мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни ривожлантириш» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи². Адабий манбашунослик ва матншуносликнинг назарий ва амалий тамойиллари асосида муаллиф ҳаёти ва адабий мероси манбаларининг қиёсий-матний тадқиқи муаммолари бўйича жаҳоннинг етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасаларида, жумладан, Istanbul Üniversitesi (Туркия), Балх давлат университети (Афғонистон), University of Washington Press (АҚШ), Россия Фанлар академияси Шарқшунослик институти, Қозон давлат университети, Қозоқ миллий университети (Қозоғистон), Озарбайжон Миллий Фанлар академияси қўлёзмалар институти (Озарбайжон), Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети, ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, Тошкент давлат шарқшунослик институти, Ўзбекистон халқаро ислом академияси, ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи ва Самарқанд давлат университети (Ўзбекистон)да илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Жаҳон матншунослиги ва адабий манбашунослигида Муҳаммад Аминхўжа Муқимий адабий мероси, хусусан, лирик ва ҳажвий асарларини ўрганишга йўналтирилган тадқиқотлар натижасида бир қатор, жумладан, қуйидаги илмий натижалар олинган: шоир биографияси, асарларининг

² Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи <https://litva.info.Book.page-75>, <https://bulletin-history.kaznu>; https://scribble.su/school_literature; <https://dic.academic.ru>, <https://www.istanbul.edu.tr/http://www.washington.edu/>, <http://www.uva.nl/en/home/>, <http://london.ac.uk/>, <http://www.uop.edu.pk/>, www.ivran.ruhttp://elm/az/http://elm/az/, www.navoiy-uni.uz; Edward ALLWORTH. Uzbek literary politics. London-Paris, 1964, p. 29; A. Zeki Velidi Toğan. Bugünkü Türk ili: Turkistan ve yakın tarihi. Istanbul-1981. - B-501; Janos Eckmann. Harezmi, kıpçak ve çağatay türkçesi üzerine araştırmalar. Ankara, 1996. - B-209; Philologiae turcicae fundamenta. Wiesbaden, Tomum secundum, 1965.

таркибий тузилиши ҳақидаги маълумотлар умумлаштирилган, Муқимий асарлари Ўзбекистондаги нашрлари асосида таржима қилиниб, тўплам ҳолида нашр этилган (Институт восточных рукописей в Санкт-Петербурге (Россия), (Z.Bünyadov adına Şerqşünaslıq İnstitutu (Ozarbayjon), Қўқон адабий муҳити ва шоир сатирик асарлари таҳлил қилинган (University of Washington Press (АҚШ), Istanbul Üniversitesi (Туркия), Humbolt University of Berlin (Германия), адабий манбалардаги матн тарихи ва талқинига муносабат масаласида янгича методологик ёндашувлар тизими белгиланган University of Amsterdam (Нидерландия), (Россия Фанлар академияси Шарқшунослик институти (Россия), Қозоқ миллий университети (Қозғоғистон), Istanbul Üniversitesi (Туркия), мумтоз адабий манбаларга оид тадқиқотларнинг илмий-танқидий матн асосида фундаментал тадқиқот даражасига етиши асосланган (Istanbul Üniversitesi (Туркия), Тошкент давлат шарқшунослик институти, ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети.

Дунё матншунослиги ва адабий манбашунослигида мумтоз адабий манбаларни комплекс ўрганиш бўйича қуйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда: муайян асар матни тарихи ва матн таҳрири муаммоси; шоир ижод лабораторияси; адабий асарнинг китобат тарихи; қўлёзма манбаларнинг қиёсий-матний таҳлили; муайян бир асарнинг илмий-танқидий матнини тузиш.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Матн тарихи ва таҳрири масаласи дунё ва ўзбек матншунослигида маълум даражада тадқиқ этилган. Ушбу илмий муаммонинг назарий ва амалий масалалари рус матншунослари Д.С.Лихачев³, Б.В.Томашевский⁴ илмий ишларида, шунингдек, ўзбек олимлари П.Шамсиев, Ҳ.Сулаймон, Ғ.Каримов, Ш.Сирожиiddинов, Б.Тўхлиев, Н.Жабборов, Н.Раҳмонов, Ҳ.Болтабоев, А.Эркинов, Н.Шодмонов, Р.Зоҳидов тадқиқотларида ёритилган⁵. Муқимий ижодини ўрганиш унинг ҳаётлик

³ Лихачев Д.С. При участие А.А. Алексеева и А.Г. Боброва. Текстология на материале русской литературы X – XVII веков. – Санкт-Петербург, Изд-во «Алетейя», 2001, стр. 34-35.

⁴ Томашевский Б.В. Писатель и книга. Очерк текстологии. Изд. 2-е, – М., 1959, стр. 148.

⁵ Шамсиев П. Алишер Навоий «Сабъи сайёр» достонининг илмий-критик тексти ва уни тузиш принциплари ҳақида: Фил.ф.н... дис. – Т., 1952; Шамсиев П. Навоий асарлари матнларини ўрганишнинг баъзи масалалари: Фил.ф.д....дис. – Т., 1970; Сулаймон Ҳ. «Хазойин ул-маоний» текстларини ўрганиш ва нашрга тайёрлашнинг асосий масалалари. /Алишер Навоий. Хазойин ул-маоний. – Т.: Ўзбекистон ФА нашриёти, 1959, – Б.5-28; Каримов Ғ. Ўзбек классик адабиётининг баъзи назарий масалалари. /Ғулом Каримов – маърифат фидойиси. – Т.: Мумтоз сўз, 2009. – Б.56-63; Сирожиiddинов Ш., Умарова С. Ўзбек матншунослиги қирралари. – Т.: Akademnashr, 2015.- Б. 7-9; Матншунослик сабоқлари. – Т.: Navoiy universiteti, 2019. – Б.18; Тўхлиев Б. Юсуф Хос Ҳожиб ва туркий халқлар фольклори. – Т.: Баёз, 2014; Жабборов Н. Бадиий матн таҳрирининг хос хусусиятлари /«Ўзбек адабиётшунослигида талқин ва таҳлил муаммолари» мавзuidaги илмий-назарий анжуман материаллари. – Тошкент, Мумтоз сўз, 2014.- Б. 28-32; Ўзбек матншунослигининг долзарб муаммолари /«Замонавий ўзбек адабиётшунослигининг янгиланиш тамойиллари» мавзuidaги Республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, Adabiyot uchqunlari, 2016.- Б. 99-105; Матншуносликнинг айрим назарий масалалари / «Ўзбек матншунослигининг назарий ва амалий муаммолари» мавзuidaги Республика илмий анжумани материаллари. – Қарши, Насаф, 2019. - Б. 3.7; Олтин ёруғ. 1-китоб (Сўзбоши, изоҳлар ва қадимги туркийдан ўзбекчага табдил муаллифи Н.Раҳмонов). – Т.: Фан, 2009; 2-китоб. – Т.: Мумтоз сўз, 2013; Болтабоев Ҳ. Матн ва унинг филологик фанлар тизимидаги ўрни /Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишнинг назарий ва манбавий асослари. – Т.: Мумтоз сўз, 2019; Эркинов А. Матншуносликка кириш. – Т., 1997; Алишер Навоий «Хамса»си талқини (XV – XX аср боши). – Т.: Tamaddun, 2018; Матншунослик ва манбашунослик асослари. –Т., 2019; Шодмонов Н. «Шоҳиду-л-икбол» – адабий манба. – Т.: Muharrir, 2009. - Б. 22-26; Зоҳидов Р. «Саботул ожизин». (Манбалар, шарҳлар, илмий-танқидий матн). – Т.: Turon zamin ziyo, 2015.- Б. 184-185.

чоғидан бошланган бўлса-да, шоир адабий мероси матн тарихи ва таҳрири нуқтаи назаридан тадқиқ этилмаган. Муқимийшунослик, асосан, шоир асарларини нашр эттириш ва оммалаштиришдан бошланган. Жумладан, «Туркистон вилоятининг газети» (1891-1903-1907 йилги сонлари)да шоирнинг лирик ва ҳажвий шеърлари чоп этилган. Санкт-Петербургда нашр этилиб турган «Записки Восточного отделения императорского Русского Археологического общества» тўпламининг 1894 йилдаги IX томида Муқимий ҳажвий асарларидан намуналар берилган. Н.Остроумов Муқимий асарларидан саралаб, 1907 йилда *ديوان مقيمى* «Девони Муқимий»⁶, Муҳаммад Қосим Дода Муҳаммад ўғли *ديوان مقيمى مع هجويات* «Девони Муқимий маъа ҳажвиёт» (1910-1912) икки марта, Абдулқодир Хўқандий томонидан *بياض مع هجويات مولانا مقيمى مع مولانا فرقت* «Баёз маъа ҳажвиёт мавлоно Муқимий маъа мавлоно Фурқат»⁷ номли тўпламларни тошбосма усулида чоп эттирган. Ижодкор адабий мероси XX асрнинг 20-йилларидаёқ тадқиқотчилар эътиборини тортгани маълум⁸. Шоир ижодини жиддий ўрганиш ўтган асрнинг 30-йилларида бошланди. Бу ишнинг бошида шоир Ғафур Ғулом турди. Унинг ташаббуси билан 1938 йили «Муқимий баёзи»⁹ тузилиб, нашр этилди. Шу пайтгача Муқимий ҳаёти ва ижодий мероси у ёки бу даражада тадқиқ этилган илмий мақолалар,¹⁰ тўпламлар¹¹ ҳамда монографиялар¹² яратилди. Профессор Ғ.Каримовнинг 1962 йили ёқланган «Ўзбек демократ шоири Муқимий ва унинг даври адабиёти» мавзуидаги докторлик диссертацияси муқимийшуносликда алоҳида ўрин тутди. Мазкур

⁶ *ديوان مقيمى*. Из дивана Муқими, Ферганского поэта. Издал Н.Остроумов. Т.: 1907 г.

⁷ ЎзФАШИ, инв.№236.

⁸ Турғул. Эски шоирларимиздан Муқимий. /Фарғона. – Тошкент, 1923, 17 март.

⁹ Муқимий баёзи. (Нашрга тайёрловчи: Ғ.Ғулом). – Т.: ЎзФА нашриёти, 1938.

¹⁰ Ғ.Ғулом. Муқимий мактублари. /Қизил Ўзбекистон – Тошкент, 1941, 8 май; М.Шайхзода Ватан гулзорининг ўтли булбули. /Ўқитувчи. – Тошкент, 1943, 5 май; Ойбек. Муқимий асарларида социал типлар. /Звезда Востока. – Тошкент, 1947, 7-сон; Шарафиддинов О. Муқимийнинг реакцион адабий оқимларга қарши кураши. /Қизил Ўзбекистон. – Тошкент, 1953, 26 сентябрь; Ёқубов Х. Демократ шоир. //Шарқ юлузи. – Тошкент, 1953, 9-сон; Абдуллаев В. Муқимий сатираси. /Ўқитувчи. – Тошкент, 1959, 9 сентябрь; Эркинов С. Муқимий ҳаёти ва ижодини ўрганишда баъзи қўшимча материаллар. //Шарқ юлузи. – Тошкент, 1961, 2-сон; Шокиров А. Муқимий ижодида таҳрир масаласи. //Адабий мерос.-Т.: Фан, 1971; Муқимийнинг янги топишган сатираси. // Адабий мерос. – Тошкент, 1976, 5-сон; Муқимий – Хаттот. //Адабий мерос. – Тошкент, 1976, 4-сон; Муқимийнинг бир дастхати ҳақида. //Адабий мерос. – Тошкент, 1978, 10-сон; Мадаминов А., Қўшмақов М. Рост йўлга етаклади инқилоб. //Гулистон. – Тошкент, 1980, 12-сон; Аҳмедов С. Ўзбек адабиётида саёхатнома //Адабий мерос. – Тошкент, 1986, 6-сон; Турдалиев А. Муқимийнинг янги аниқланган дастхатлари. // Адабий мерос. – Тошкент, 1988, 1-сон; Шоир мактуби. / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 2001, 12 январь; Мадаминов А. Муқимийнинг 140 йилиги юбилейидаги маъруза материалларидан. /Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 1990 йил, 9 ноябрь; «Баччағар» кимга бағишланган. /Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 1992, 3-сон; Болтабоев Х. Ёлланган адабиёт сирлари. / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 1998, 49-сон; Жўрабоев О. Мехрибони топмадим. /Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 1999, 3 сентябрь; Муқимийнинг «Чўнтак баёзи». //Гулистон. – Тошкент, 1999, 2-сон; Муқимий дастнавислари ҳақида. // Адабиёт кузгуси. – Тошкент, 2000, 5-сон; Оразинг гулзорига бордим. /Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 2001, 9 февраль; Қўлзма манбаларда Муқимий ижоди. //Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2001, 3-сон; Фитрати фазлу балоғат бўлғусидур шунчалар. //Тафаккур. – Тошкент, 2003, 3-сон; Ғафур Ғулом – муқимийшунос. //Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2003, 2-сон; Мавлоно Муқимий дунёқараши ва ижодиётининг баъзи жиҳатлари хусусида. //ФарДУ ахборотномаси. – Фарғона, 2008, 2-сон.; Уқбо ғамин чеккан шоир. //Ҳидоят. – Тошкент, 2010, 8-сон; Тожибоев Р. Тарихи зилзилаи Андижон. //Адабиёт кузгуси. – Тошкент, 2004, 8-сон; Бир адабий чалкашлик хусусида. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2007, 6-сон.

¹¹ Фурқат ва Муқимий ҳақида мақолалар. – Т.: Бадиий адабиёт, 1958; Мадаминов А. Янги баёз. – Т.: Фан, 1997; Очилов Э. Кўнглум сандадур. – Т.: Шарқ, 2009; Турдалиев А. Боғаро. – Т.: Akademnashr, 2010.

¹² Ёқубов Х. Ўзбек демократ шоири Муқимий. – Т.: ЎзРФА нашриёти, 1953; Олимжонов А. Муҳаммад Амин Муқимий. Ҳаёти ва ижоди. – Т.: ЎзФА нашриёти, 1953; Зарифов Х. Муқимий ҳаёти ва ижоди. – Т.: ЎзРФА нашриёти, 1955. Каримов Ғ. Муқимий ҳаёти ва ижоди. (Монография). – Т.: Адабиёт ва санъат, 1970.

тадқиқотларда шоир ҳаёти ва ижодий мероси манбалари қисман ўрганилган. Бизнингча, шоир адабий мероси тадқиқида қуйидаги натижаларга эришилган:

1. Муқимий биографияси, у мансуб адабий муҳит, ижодий мероси манбалари ҳақида маълумотлар берилди¹³.

2. Шоирнинг шеърий асарларига оид янги манбалар аниқланиб, илмий муомалага киритилди ва таҳлилга тортилди.

3. Муқимий шеърий асарларининг жанри ва ғоявий-бадiiй хусусиятлари ҳақида фикрлар билдирилди¹⁴.

А.Шокиров, О.Жўрабоев сингари олимларнинг шоир асарлари қўлёзма манбалари устида олиб борган тадқиқотлари муқимийшуносликка қўшилган муносиб ҳиссадир¹⁵. Бироқ шўролар давридаги аксар тадқиқотларда коммунистик мафкура талаблари асосида Муқимийнинг кўплаб шеърий асарлари таҳрир қилиниб, лирик ва ҳажвий асарлари ўз моҳиятига зид талқин этилган. Шунинг ўзиёқ шоир шеърий меросини мустақиллик мафкураси мезонлари асосида қайта баҳолаш, Муқимий дунёқарашини, ижтимоий воқеликка муносабатини, ижодкор сифатидаги тутумини белгилаш нечоғлик долзарб вазифалардан эканини кўрсатади. Муқимий шеърий асарларининг бирламчи манбалари мустақилликдан сўнг қайта монографик тарзда тадқиқ этилган эмас. Ушбу диссертацион иш адабиётшуносликдаги ана шу бўшлиқни тўлдиришга қаратилган.

Тадқиқот мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги.

Тадқиқот Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг «Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи ва матншунослик илмининг назарий ва амалий муаммолари» мавзуидаги илмий тадқиқотлар режаси асосида амалга оширилган.

Тадқиқотнинг мақсади Муҳаммад Аминхўжа Муқимий шеърий асарлари қўлёзма ва тошбосма манбалари ҳамда нашр нусхаларини қиёсий-матний таҳлил қилиш, ижодкор назмий асарларида матн тарихи, таҳрири ва талқини муаммоларини ўрганиш, шоирнинг миллий адабиёт тарихида тутган ўрнини қайта баҳолашдан иборат.

¹³ Олимжонов А. Муҳаммад Амин Муқимий. Ҳаёти ва ижоди. – Т.: ЎзФА нашриёти, 1953; Ёқубов Ҳ. Ўзбек демократ шоири Муқимий. – Т.: ЎзФА нашриёти, 1953; Зарифов Ҳ. Муқимий ҳаёти ва ижоди. – Т.: ЎзРФА нашриёти, 1955; Каримов Ғ. Муқимий ҳаёти ва ижоди. (Монография). – Т.: Адабиёт ва санъат, 1970.

¹⁴ Қаранг: Муқимий ҳаёти ва ижоди. (Монография). – Т.: Адабиёт ва санъат, 1970; Очилов Э. Қўнғулум сандадур. – Т.: Шарк, 2009.

¹⁵ Шокиров А. Муқимийнинг янги топилган сатираси. //Адабий мерос. – Тошкент, 1976, 5-сон; Муқимийнинг бир дастхати ҳақида. // Адабий мерос. – Тошкент, 1978, 10-сон; Муқимий ва Фурқатнинг янги аниқланган шеърлари. //Адабий мерос. – Тошкент, 1984, 2-сон; Муқимийнинг номаълум сатрлари. // Адабий мерос. – Тошкент, 1984, 1-сон; Муқимий дастхат баёзида Фурқат ғазаллари. //Адабий мерос. – Тошкент, 1988, 5-сон; О.Жўрабоев. Муқимийнинг “Чўнтак баёзи”. //Гулистон. – Тошкент, 1999, 2-сон; Муқимий дастнавислари ҳақида. // Адабиёт кузгуси. – Тошкент, 2000, 5-сон; Қўлёзма манбаларда Муқимий ижоди. //Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2001, 3-сон; Оразинг гулзорига бордим. //Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 2001, 9-февраль; Фитрати фазлу балоғат бўлғусидур шунчалар. //Тафаккур. – Тошкент, 2003, 3-сон; Муқимий қўлёзмаларида форсий шеърлар. //Сино. – Тошкент, 2007, 28-сон; Мавлоно Муқимий дунёқарашини ва ижодиётининг баъзи жиҳатлари хусусида. //ФарДУ ахборотномаси. – Фарғона, 2008, 2-сон.

Тадқиқот вазифалари:

XIX аср охири – XX аср бошлари адабиёти ва Муқимий адабий меросини ўрганишнинг методологик асосларини аниқлаш;

матн тарихи ва матн таҳририга доир назарий қарашлар тадқиқотини таҳлил этиш;

Муқимийнинг дастхат баёзи ва турли манбалардаги шеърлари қўлёзма ва нашр нусхаларининг қиёсий-матний тадқиқотини амалга ошириш;

шоир лирик ва ҳажвий асарлари матн тарихини ёритиш;

матн таҳрири масаласини илмий тасниф асосида ўрганиш асосида шоир назмий асарларининг муаллиф вариантыга яқин матнларини тиклаш;

ижодкор лирик ва ҳажвий асарларида матн талқини муаммосини ўрганиш ва уларни қайта илмий баҳолаш;

шоир асарларини замондошлари ижоди билан қиёсий ўрганиш ва уларнинг муштарак ҳамда ўзига хос жиҳатларини очиқ бериш.

Тадқиқотнинг объекти. Муқимий «Асарлар тўплами» ва «Танланган асарлари». Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви материаллари ҳамда қўлёзма фондлардаги шоир асарлари киритилган қўлёзма ва тошбосма манбалар тадқиқот объекти ҳисобланади.

Тадқиқотнинг предметини Муқимий шеърӣ асарлари манбаларининг қиёсий-матний тадқиқоти, шоир назмий асарларида матн тарихи, таҳрири ва талқини муаммоларини ўрганиш ташкил қилади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертация мавзусини ёритишда қиёсий-тарихий, структурал, герменевтик тадқиқ усулларида фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

қўлёзма манбалар ва архив ҳужжатлари асосида шоир илмий биографияси оилавий муҳити ва таваллуд санасига доир янги маълумотлар билан тўлдирилган;

ижодкор назмий асарларининг ғоявий таҳрирдан ўтказилгани, баъзан уларга матнда бўлмаган ғоя қўшилгани, айрим ҳолларда мавжуд ғоя қисқартирилиб, коммунистик мафкура талабларига мослаштирилгани мисоллар билан далилланган;

шоир лирик меросининг қўлёзма ва тошбосма нусхаларини қиёслаш асосида Муқимийнинг илм аҳлига маълум бўлмаган 13 ғазали, 3 мухаммаси – жами 194 мисра назмий асарлари аниқланиб, илмий истифодага олиб кирилган;

Муқимий асарлари нашрларида коммунистик мафкура талаблари асосида таҳрир қилинган ғазаллардан 69 байт, мухаммаслардан 12 банд, маснавийлардан 11 байт, мураббаъдан 1 мисра, «Саёҳатнома»дан 16 банд – жами 285 мисра қайта тикланган;

шоир асарларининг матн тарихи муаммоси назарий аспектда ўрганилиб, уларнинг яратилишида муаллиф режаси ва мўлжалининг амалга ошишидан матннинг кўчирилиши ва нашр жараёнларига бўлган тақомил босқичлари мисоллар билан исботланган;

замондошлари ижоди билан қиёсий ўрганиш натижасида шоир шеърляти матнларининг илмий талқини эволюцияси очиб берилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

шоирнинг илм аҳлига маълум бўлмаган шеърлий асарлари қўлёзма ва тошбосма манбалар асосида нашр этилган;

тадқиқот натижалари асосида Республикамиз қўлёзма фондларидаги қўлёзма ва тошбосма баёзлар матни қиёсий тадқиқ қилиниб, Муқимий шеърлий асарларининг аслиятга мувофиқ ва муаллиф вариантыга яқин матнлари тикланган;

Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида ва Ғафур Ғулом номидаги Фарғона адабиёт музейида сақланаётган шоир дастхатида кўчирилган 7521, 1325, 7688, 9309, 49.4100 рақамли қўлёзма баёзлар муаллиф таҳририни кўрсатувчи муҳим манба бўлиб хизмат қилиши далилланган;

Муқимийнинг янги топилган асарлари талқини натижасида шоирнинг адабий-эстетик дунёси, ижтимоий воқеликка муносабати ва дунёқараши масалалари ёритилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Қўлёзма манбалар асосида ижодкор шеърлий асарларининг аслиятга мувофиқ матни тиклангани, Муқимий ва даврадошлари ижодидаги поэтик туркум шеърларнинг ўзига хосликлари кўрсатилгани, шоир ижодий лабораторияси орқали унинг ўз шеърлий асарлари устида олиб борган ижодий таҳрири масаласи ўрганилгани, шоир назмий асарлари мисолида матн тарихи ва таҳрири тадқиқ қилиниб, илмий хулосалар чиқарилгани билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти матншунослик ва адабий манбашуносликка оид назарий қарашларни бойитиши, хусусан матн тарихи, таҳлили ва талқини масаласининг матншунослик ва адабий манбашунослик ривожигаги ўрнини белгилашга ҳисса қўшиши билан изоҳланади.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти диссертация материалларидан магистратура ва бакалавриат босқичлари учун «Матншунослик», «Матншунослик назарияси», «Адабий манбашунослик тарихи», «Матн таҳрири» фанлари бўйича дарслик ва ўқув қўланмаларнинг янги авлодини яратиш, илмий маърузалар, махсус курс, семинарларда фойдаланиш мумкинлигида кўринади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Муқимий шеърлий асарлари матн тарихи ва манбаларининг қиёсий-матний тадқиқи бўйича олинган илмий натижалар асосида:

Муқимийнинг жорий нашрларга кирмай қолган турли манбалардаги шеърлий асарлари таҳлили, шоир асарларини замондошлари ижоди билан қиёсий ўрганиш натижасида уларнинг муштарак ҳамда ўзига хос жиҳатлари, ижодкор адабий мероси қўлёзма ва тошбосма манбаларининг қиёсий таҳлили, матн таҳрири масаласи, Муқимий шеърлятида адабий-эстетик идеал, Ватан ва миллат мустақиллиги ғоялари поэтик талқинининг таълим-тарбия жараёнидаги аҳамиятига доир илмий хулосалардан ОФ-Ф8-027 рақамли

«Қўлёзма манбаларнинг миллий маънавий ва адабий мерос тарғиботидаги аҳамияти» мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 22.10.2019 йилдаги 89-03-4091 рақамли маълумотномаси). Натижада Муқимийнинг қўлёзма ва тошбосма манбалардан янги топилган шеърий асарлари юртимиз миллий-маънавий ва адабий меросининг ажралмас қисми экани исботланган ҳамда ушбу асарларнинг маънавиятимиз ва адабиётимиз тарихида тутган ўрни очиб берилган;

миллий адабиётимиз тарихидаги мумтоз асарлар марказида турган комил инсон концепциясининг Муқимий шеъриятида давом эттирилгани, шоирнинг диний-тасаввуфий мазмундаги комил инсон ғояси билан суғорилган шеърий асарлари таҳлиliga доир илмий хулосалардан 5.1.17-рақамли «Шарқ мумтоз адабиётида комил инсон концепцияси» мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 22.10.2019 йилдаги 89-03-4091 рақамли маълумотномаси). Натижада ўзбек шеъриятининг янгиланишида мумтоз поэтик анъаналарнинг ўрни, поэтик шакл янгиланишида Муқимий ва замондошлари асарлари адабий-эстетик манба вазифасини ўташи далилланган;

Муқимий ҳаёти ва ижодий биографиясига оид тарихий ва адабий қўлёзма манбалар ҳамда архив материалларидан аниқланган маълумотлардан, ЎзР ФА Шарқшунослик институти асосий фондида сақланаётган 7521, 1325, 7688, 9309 рақамли қўлёзма баёзлар Муқимийнинг автографида кўчирилганига доир илмий хулосалардан Ф1–ФА-055746 рақамли «Марказий Осиё халқлари қўлёзма ёдгорликларини тадқиқ этиш. Ўзбекистон шоир ва ёзувчилари архивини илмий тавсифи ва нашр қилиш» мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (ЎзР ФАнинг 27.11.2019 йилдаги 3/1255-3121 рақамли маълумотномаси). Натижада Муқимий илмий биографияси, адабий меросига оид маълумотлар бўйича янги хулосаларга келинган, шоир асарларининг қўлёзма ва тошбосма манбалари илмий-монографик тавсифи такомиллаштирилган, мавжуд маълумотларга аниқлик киритилган;

Муқимий адабий меросининг янгича талқини, шоирнинг миллий уйғониш даври ўзбек адабиётидаги мавзулар ва жанрлар такомилидаги ўрни, ижодкор дастхат баёзларининг аниқланганига доир илмий хулосалардан «Маданият ва маърифат» телеканалининг «Одоблар хазинаси», «Бир байт шарҳи» каби кўрсатувларида фойдаланилган. Муқимий ғазаллари матни ва мазмуни манбалардаги фарқли ҳолатлар асосида шарҳланган. Муқимийнинг жамоатчиликка маълум бўлмаган ғазаллари эълон қилинишига доир фактик материаллар берилишида тадқиқот натижаларига таянилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси «Маданият ва маърифат» телеканали» давлат унитар корхонасининг 6.11.2019 йилдаги 01-16/446 рақамли маълумотномаси). Натижада кўрсатувлар илмий-назарий маълумотлар билан бойитилиб, уларнинг илмий-маърифий савияси ошган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 3 халқаро, 12 республика илмий-назарий анжуманларида жамоатчилик муҳокамасидан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Тадқиқот мавзуси бўйича 29 та илмий иш чоп этилган. Шулардан 1 та монография, битта Муқимийнинг янги аниқланган асарлари тўплами, ЎзР Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертациясининг асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 12 мақола, жумладан, 11 таси республика ҳамда 1 таси хориждаги илмий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг ҳажми ва тузилиши. Диссертация кириш, тўрт асосий боб, умумий хулосалар, фойдаланилган адабиётлар ва иловадан иборат. Тадқиқотнинг ҳажми 223 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, зарурати, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, объекти, предмети, фан ва технологиялар ривожининг устувор йўналишларига мослиги, хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи асосланиб, тадқиқотнинг илмий янгилиги, амалий натижалари, ишончлилиги, назарий ва амалий аҳамияти, амалиётга жорий этилиши, апробацияси, эълон қилинган ишлар ва тадқиқот тузилиши кўрсатилган.

Диссертациянинг биринчи боби **«Миллий уйғониш даври Қўқон адабий муҳитини ўрганишнинг назарий-методологик муаммолари»** деб номланган. Бобнинг *«XIX аср охири – XX аср бошлари Қўқон адабий муҳити ва Муқимий ижодини ўрганишнинг методологик асослари»* сарлавҳали дастлабки фаслида ушбу давр адабиётини тадқиқ қилиш билан боғлиқ тамойиллар ишлаб чиқилган. Улар қуйидагилардир: 1) ижодкор ва у яшаган ижтимоий-тарихий муҳитнинг ўзаро муносабатини ҳаққоний белгилаш; 2) адабий мероси ўрганилаётган ижодкор дунёқарашини баҳолашда мезоннинг тўғри танланиши; 3) адабий манбадаги талқинларнинг аслиятга мувофиқлиги; 4) ижодкор асарларининг бугунги глобаллашув давридаги адабий-эстетик тафаккур тақомилига таъсири.

Ижодкор ва у яшаган ижтимоий-тарихий муҳитнинг ўзаро муносабатини ҳаққоний белгилаш. Муқимий ва XIX аср охири – XX аср бошлари Қўқон ижтимоий-тарихий муҳитини тадқиқ қилишда аҳамиятли илмий ютуқларга эришилган бўлса ҳам, ўрганилиши зарур бўлган муаммолар мавжуд. Шўро давридаги тадқиқотларда бу мавзуга ўша давр ҳукмрон мафкураси талаблари асосида ёндашилган ва Муқимий демократик адабиёт вакили сифатида исёнкор шоир ўлароқ талқин этилган. Унинг ҳажвий асарлари ҳам адабий-эстетик мезонларга кўра эмас, синфий-мафкуравий асосда ўрганилган. Мустақиллик замонида яратилган «Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти» дарслигида шоир адабий мероси нисбатан холис илмий ёритилган. Диссертацияда ижодкор ва у яшаган ижтимоий-тарихий муҳитнинг ўзаро муносабатини ҳаққоний белгилаш зарурлиги далилланиб,

ушбу илмий муаммони Муқимий адабий мероси мисолида тадқиқ қилиш юзасидан илмий хулосалар билдирилди.

Адабий мероси ўрганилаётган ижодкор дунёқарабини баҳолашда мезоннинг тўғри танланиши. Бу масала XIX аср охири – XX аср бошларида яшаб ижод этган барча маърифатпарварлар адабий меросини тадқиқ этишда методологик аҳамиятга эга. Муқимий дунёқараши замондош шоиру адиблар томонидан муносиб баҳоланган. Хусайнқули Муҳсинийнинг «Қасида ҳозо бажихати Муҳаммад Аминхўжа Муқимий» сарлавҳали қасидаси, Камина, Ёрий, Мавлавий Йўлдош, Сулаймонқули Рожий ва Ошиқ Махдум Ўшийнинг қасида, марсия, таърих жанрларидаги шеърларида Муқимий дунёқараши бадиий лавҳаларда ёритилган. Зуфархон Жавҳарийнинг «Гузориши ҳоли Муқимий Фарғоний» манзумасида ҳам шоирга муносиб баҳо берилган. «Айниқса, Муҳсинийнинг қасидаси шоир ҳаётлиги даврида битилгани билан алоҳида аҳамият касб этади. У Муҳсинийнинг 1897 йилда тасниф этилган «Илк девон»ининг 80^{аб}-варақларидан ўрин олган. Замонасининг аҳли донишлари орасида Муқимий қанчалик ҳурмат-эътибор қозонгани қасиданинг куйидаги мисраларида яққол баён қилинган:

Зубдаи даврон Хўқанд ичра худ якто Муқим,
Аҳли донишлар ичинда рутбаси аъло Муқим.
Фитрату фазлу балоғат бўлғусидур шунчалар,
Кўрмади гардун сенингдек шоире асло, Муқим»¹⁶.

Илмий тадқиқотларда, шоир асарлари нашрларида Муқимийнинг динга муносабатини шўро сиёсатига мослаштиришга уриниш айни матн тарихи, матн талқини масалаларининг аслиятга зид ҳолга тушишига сабаб бўлди. Натижада шоирнинг диний мавзудаги шеърий ва насрий асарлари, ҳаёти ва ижодига доир диний руҳдаги маълумотлар китобхонлар эътиборидан четда қолди. Профессор Ғулом Каримовнинг Муқимий «Асарлар тўплами» ҳақидаги мулоҳазалари ҳам бу фикрни тасдиқлайди: «...Бу шеърлар Муқимий қолдирган лирик мероснинг ҳаммаси эмас. Чунки маълум мулоҳазалар билан бир қисм шеърлар икки томликка киритилмади»¹⁷.

Аксар ҳолларда Муқимий асарлари асл моҳиятига зид талқин этилиб, шоир руҳий оламига номувофиқ фикр-мулоҳазалар билдирилган. Бироқ тарихийлик тамойили асосида баҳо берилса, муқимийшунос олимлар шоир ижодини адабиёт тарихига олиб кириш мақсадида шундай йўл тутгани маълум бўлади. Диссертацияда истиқлол даври имкониятларидан келиб чиқиб, шоир дунёқараши асарларининг асл моҳиятидан келиб чиқиб баҳоланди. Нафақат Муқимий ижодида, балки умуман Қўқон адабий муҳити намояндалари адабий меросида диний-маърифий ва тасаввуфий ғоялар билан суғорилган шеърий асарлар етакчилик қилиши масаласи тадқиқ қилинди.

Адабий манбадаги талқинларнинг аслиятга мувофиқлиги. Бадиий матн ва унинг аслияти масаласи матншуносликда ўрганилиши муҳим бўлган илмий муаммолардандир. Мумтоз ижодкорлар асарлари матнининг аслиятга

¹⁶ Жўрабоев О. Фитрати фазлу балоғат бўлғусидур шунчалар. //Тафаккур. –Тошкент, 2003, 3-сон.-Б.86.

¹⁷ Каримов Ғ. Муқимий ҳаёти ва ижоди. (Монография). – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1970.Б.138.

мувофиқлиги илмий текширув хулосаларининг ҳаққонийлигини, назарий жиҳатдан асосли бўлишини таъминлайди. Жумладан, Муқимий, Фурқат, Завқий, Ҳамза сингари шоирлар асарлари шўро даври мафкураси талабига кўра таҳрир ва қисқаришларга учраган. Натижада ноқис матнлар асосида турлича бирёқлама талқинлар юзага келган. Бундай ҳолни Муқимийнинг «Дар мазаммати замона» сарлавҳали ижтимоий-сиёсий мавзудаги шеъри мисолида ҳам кузатиш мумкин. Ўн етти байтдан таркиб топган шеър матни Муқимий асарлари нашрларида ўн байтга келтирилган бўлиб, етти байти қисқартирилган. Бу эса шоирнинг чор мустамлакасига бўлган танқидий қараши яширилишига олиб келган. Нашрлардан тушириб қолдирилган шеърнинг иккинчи байти Муқимийнинг 1325 рақамли дастхат баёзида (120^а - саҳифа) қуйидагича келади:

*Тўлиб черкас, қизилбош, арманилар шахримиз ичра,
Мусулмонлар таҳиро, яхшилар кўздин ниҳон бўлди.*

Худди шундай ҳолни шоирнинг «Толем» радифли шеъри мисолида ҳам кўриш мумкин. Ҳазал Муқимий асарлар тўпламининг энг сўнгги нашрида (138-бет) 5 байт бўлиб келса, 7521 рақамли Муқимий дастхат баёзининг 51^а-саҳифасида эса 6 байт. Бундай мисоллар диссертацияда кенгроқ таҳлил этилди.

Умуман, Қўқон адабий муҳити намояндалари асарлари матнини ўрганиш натижалари миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти намояндалари меросини тадқиқ қилишда матншунос танқидий ёндашмоғи зарурлигини кўрсатади. Мавжуд нашрлардаги матнларни аслият билан қиёсламасдан амалга оширилган талқинлар илмий асосга эга бўла олмаслигидан ташқари, шоир адабий мероси ҳақида асл ҳақиқатга зид хулосаларга олиб келадики, бу ҳол адабиётшуносликнинг ривожига эмас, аксинча, таназзулига сабаб бўлиши мумкин.

Адабий-эстетик тафаккурнинг бугунги глобллашув давридаги такомилга ижодкор асарлари таъсири. Муқимийнинг манбалардан янги аниқланган аксар ҳазал ва мухаммаслари моҳиятан диний-тасаввуфий ғояларнинг бадиий талқинига бағишланган. Бундай шеърларига шоир зулм ва бидъатнинг жамият учун офат манбаи экани, адолатни улуғлаш каби ғояларини сингдириб юборган.

Ҳажв жамиятдаги иллатларни фош этиш орқали уларни муолажа этишга қаратилгани билан алоҳида ажралиб туриши исбот талаб қилмайди. Бошқача айтганда, ҳажв – жамият учун ойна. Бу ойнада ютуқлар ҳам, нуқсонлар ҳам очиқ-ойдин акс этади. Муқимий ижодида ҳажвнинг етакчи ўрин тутиши сабаби шунда. Шоир ҳажвий асарларининг асосий ғояси замонасидаги адолатсизликларни, чор ҳукуматининг миллий давлатчилигимизга, азалий қадриятларимизга зид сиёсати моҳиятини очиқ кўрсатиш, бу орқали миллатга ўзлигини аңлатишдан иборат. Бу турдаги асарларида Муқимий шариат қоидаларининг мустамлакачилар томонидан поймол этилиши, оқибатда халқнинг маънавий-ахлоқий илдизларидан тобора узоқлаша бориши, умуман, миллатнинг аянчли аҳволга тушиб қолиши сабабларини бадиий талқин этади.

Жумладан, мухаммас жанридаги «Дариго мулкимиз» сарлавҳали шеър Муқимийнинг совет давридаги асарлар тўплами энг сўнгги нашрида¹⁸ 6 банд, аслиятда эса 8 банд. Икки банд қисқартирилганидан ташқари, мухаммаснинг деярли барча бандларидаги мисралар таҳрирга учраган. Шундан сўнггина жорий нашрларга киритилган. Натижада шоирнинг чор мустамлакачиларига нисбатан танқидий қарашлари ўқувчи эътиборидан четда қолган. Мухаммаснинг биринчи бандида айтилган ҳол кузатилади.

Жорий нашрларда:

*Дариго, мулкимизнинг соҳиби аҳли шарор ўлмиш,
Шариат ҳукми қозилар қўлида пурғубор ўлмиш,
Ба жойи амри маъруф, кори мункар ошкор ўлмиш,
Ҳакиму олиму соҳибфасоҳат хору зор ўлмиш,
Бу кунда кимки иймонин сотар ул эътибор ўлмиш.*

Аслиятдан жорий имлога табдил қилганда¹⁹:

*Дариго, дини ислом ҳоқими аҳли кифор ўлмиш,
Шариат кўзгусиким, куфр гардидин ғубор ўлмиш,
Ба жойи амри маъруф наҳйи мункар ошкор ўлмиш,
Сайид, содотлар беҳурмат-у кўп хору зор ўлмиш,
Бу кунда кимки иймонин сотибдур, эътибор ўлмиш.*

Кўринадик, шеър бутунлай тескари таҳрир қилинган. Натижада шоирнинг танқиди мустамлакачиларга эмас, дин пешволарига, қози-ю бойларга қаратилиб қолган. Аслида, шоирнинг мақсади бундай бўлмагани маълум. Ваҳоланки, шоир «*Шариат кўзгусиким, куфр гардидин ғубор ўлмиш*», дея диний қадриятлар топталганидан изтироб чекади.

Умуман, мухаммаснинг барча бандларидаги фикрлар замон адолатсизликлари ҳақида. Шоир дунёпараст бўлмай, комил мусулмон эди. Лекин бу фикр унинг таркидунёчиликка мойил эканини англатмайди. Муқимий дунёни эмас, дунёга муҳаббатни тарк этиш ҳақида ёзган. Зеро, дунёпарастлик одамни асл моҳиятидан узоқлаштиради. Дунё матоҳига бўлган ҳирс эса инсонни жиноятга ундайди, ҳар қандай йўл билан бўлсин, бойлик тўплашга интилиш туйғусини пайдо қилади. Бугунги глобллашув замонида ёш авлод қалбида дунёпарастликка эмас, инсоний камолотга бўлган муҳаббат туйғусини уйғотиш жамият равнақига тўсиқ бўлаётган аксар иллатларнинг олдини олиши аниқ. Бу ҳол адабий мероснинг, Муқимий сингари файласуф шоирлар асарларининг бугунги кун учун аҳамиятига далил бўла олади.

Бобнинг иккинчи фасли «*Матн тарихи ва матн таҳририга доир назарий қараешлар тадрижи*» деб номланади. Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари манбаларини ўрганишда матншуносликнинг назарий қисми бўлган матн тарихи ва матн таҳрири масалалари алоҳида ўрин тутди. Дастлаб **матн тарихи** масаласига тўхталиб ўтсак. Д.С.Лихачев фикрича: «*Матн тарихи* тушунчаси муайян асар матнининг барча масалаларини қамраб олади. Асарга

¹⁸ Каримов Ғ. Муқимий. (Асарлар тўплами). – Т.: Адабиёт ва санъат, 1974. – Б.356.

¹⁹ Мадаминов А. Янги баёз. – Т.: Фан, 1997. – Б. 16. Бу шеър матни А.Турдиалиев хизмати билан нашр этилган “Боғ аро” номли тўпланда тузатилган (– Т.: Akademnashr, 2010. – Б. 243).

алоқадор ҳамма масалаларни фақат тўлиқ (ёки имкон даражасида тўлиқ) ўрганишгина бизга асар матн тарихини том маънода кашф этиш имконини беради»²⁰. Матншунос Нурбой Жабборов матн тарихининг назарий моҳиятини деталлаштириб талқин этади: «Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, матн тарихи қўлёзма манбалар генеалогиясини текширишдан муаллифнинг ва ҳатто манбани кўчирган котибнинг дунёқараши ва ғоясини ўрганишгача, асарнинг юзага келишида муаллиф ижодий ниятининг рўёбга чиқишидан унинг яратилишигача у ёки бу даражада алоқадор бўлган бошқа адабий ёдгорликлар билан ўзаро боғлиқ жиҳатлари тадқиқигача бўлган барча жараёнларни қамраб олади»²¹. Табиийки, бундай ёндашув бадиий асар матн билан боғлиқ барча масалаларни қамровли тадқиқ қилиш имконини беради. Матншунос Шухрат Сирожиддинов фикрича: «Матн тарихини ўрганиш қўлёзма асарнинг мавжуд нусхаларини қиёслашдан бошланади. Матнлар **тўлиқ, нуқсонли, тузатилган** (редакцияга учраган) ёки **тузатилмаган** кўринишларда учрайди. Қўлёзма нусхаларда унинг тарихи бевосита қайд этилган ёки билвосита аниқланадиган белгилар ёрдамида тикланади»²².

Модомики, матн тарихи бадиий асар матнига дахлдор барча масалаларни қамраб олар экан, ўзбек матншунослигида бу назарий муаммо қачондан бошлаб ўрганилгани, бошқача айтганда, матн тарихи муаммосининг генезиси ҳақида фикр юритиш зарурати туғилади. Мутахассислар матн тарихини тадқиқ қилиш илдизлари Қуръони карим ва ҳадиси шарифларнинг ўрганилиши билан боғлиқ эканини таъкидлайди²³. Жумладан, ҳадис китобларининг нақл қилиниш тартиби ҳақидаги мана бу қарашлар айнан матн тарихи билан боғлиқ эканини таъкидлаш керак: «Мусулмонларда ёзма маълумотлар, хусусан, ҳадис китоблар бир қанча шартлар асосида нақл қилинади. Муҳаддис ўз тўплами асосида ҳадис айтар экан, уни одамларга ўқиб беради. Хоҳловчилар айтилган ҳадисларни ёзиб олишади. Агар жамоат катта бўлса, ҳар жой-ҳар жойда муҳаддиснинг сўзини етказиб беришга маълум кишилар тайинланади. Улар ҳар бир сўзни баланд овозда узоқдагиларга етказиб беришади. Кейин ҳадисларни тўлиқ ёзиб олган шогирд ўз ёзганларини устоз кўригидан ўтказади: устоз шогирднинг ёзганини, шогирд устознинг китобини қўлга олади ва ҳар бир ҳадисни сўзма-сўз текшириб, охириги ҳарфигача асл нусхага солиштириб чиқилади. Китоб кўчиришдаги бу услуб «муқобала» деб аталади»²⁴.

«Муқобала» услуби бадиий асарлар матн тарихини ўрганишда ҳам илмий аниқликка, матн мукамаллигига эришишга асос бўла олиши жиҳатидан қимматлидир. «Ҳадис матнларининг тарихи билан боғлиқ бу

²⁰ Лихачев Д.С. При участие А.А. Алексеева и А.Г. Боброва. Текстология на материале русской литературы X – XVII веков. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. – С. 33.

²¹ Жабборов Н. Ўзбек матншунослиги ва унда матн танкиди, илмий-танкидий матн истилоҳларининг ўрни. / Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишнинг назарий ва манбавий асослари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Тошкент: Mumtoz soʻz, 2019. – Б.12

²² Сирожиддинов Ш. Матншунослик сабоқлари. – Т.: Navoiy universiteti, 2019. – Б.18.

²³ Жабборов Н. Матн тарихи ва унинг генезисига доир айрим мулоҳазалар. Қўлёзма мақола. – Б.1. (Бундан кейин ушбу мақоладан олинган иқтибослар саҳифаси қавсда кўрсатилади).

²⁴ Олтин силсила. Саҳиҳул-Бухорий. I жилд. – Т.: HILOL-NASHR, 2012. – Б.29.

услуг адабий ёдгорликлар матнини китобат қилиш ва илмий текшириш жараёнига ҳам татбиқ этилиши зарур. Агар ана шундай услубда ёндашилса, адабий асарлар матнини ўрганишда эътиборга молик илмий натижаларга эришиш мумкин бўлар эди» (Б.3).

Матн тарихи ва унинг генезиси ҳақида сўз кетар экан, Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғоти-т-турк» асари ёзилишида муаллифнинг нияти, режасининг амалга ошув жараёни билан боғлиқ мулоҳазалари, Юсуф Хос Ҳожибнинг «Кутадғу билиг», Ҳазрат Алишер Навоийнинг «Хамса» асарининг ёзилиш тарихи билан боғлиқ фикрлари матншуносликнинг ушбу муҳим назарий масаласи ўзбек шоир ва мутафаккирларининг доимий эътиборида бўлганини кўрсатади. Тўғри, улар асарларида «матн тарихи» истилоҳи қўлланган эмас. Бироқ унинг моҳияти баён этилган. Бу ҳол матншуносликнинг назарий асосларини Фарб ёки рус олимлари асарларидан эмас, миллий адабиётимиз манбаларидан излаш зарурлигини кўрсатади.

Умуман, матн тарихи ҳақидаги назарий қарашлар тадрижи миллий адабиётшунослигимиздаги ушбу жараён билан боғлиқ фикрларнинг тизимга солинмагани, матн тарихига доир назарий қарашлар генезиси, такомил босқичлари етарли ўрганилмагани ҳақидаги хулосага олиб келади. Матн тарихининг Муқимий адабий мероси билан боғлиқ муаммолари тадқиқи мавжуд назарий қарашларга асосланади.

Матн таҳрири. Матн тарихининг асосий қисми бўлган матн таҳрири масаласини илмий асосда ўрганиш матншуносликнинг долзарб муаммоларидандир. Бу эса, ўз навбатида, адабий асарларнинг дастхат ва унга яқин вариантларини нашр нусхалари билан қиёсий ўрганиш, аниқланган ҳар бир тафовутнинг сабабларини аниқлаш ва илмий баҳолаш заруратини келтириб чиқаради.

Мутахассислар мумтоз адабиёт материалларини ўрганишда матн таҳрирининг алоҳида ўрин тутишини таъкидлайди. «Д.С.Лихачевнинг «Текстология» китобида таҳрирнинг қуйидаги турлари ажратиб кўрсатилади: 1) ғоявий таҳрир; 2) услубий таҳрир; 3) асарда фактларни бойитиш, кенгайтиришга қаратилган таҳрир; 4) бир неча турни ўзида мужассам этган қоришиқ таҳрир. Муаллиф матн таҳририни бу каби турларга ажратар экан, табиийки, рус адабиёти материалларига асосланади. Бизнингча, бу таснифни ўзбек адабиёти материалларига ҳам татбиқ этиш мумкин. Матн таҳрирининг мазкур турлари Муҳаммад Аминхўжа Муқимий шеърӣ асарларида ҳам кенг қўлланган. «Д.С.Лихачев фикрича: «Матнинг «ғоявий таҳрир»дан ўтиши асарнинг стилистик жиҳатлари билан боғлиқ бўлиши ёки боғлиқ бўлмаслиги мумкин. Таҳрир баъзан бутун матн таркибига, айрим ҳолларда унинг алоҳида қисмига алоқадор бўлади. Ёзма ёдгорликка бутунлай тескари маъно юкланиши, матнда у ёки бу хил «ғоявий тозалаш» ўтказилган бўлиши мумкин. Ҳатто асарга унда мутлақо бўлмаган ғоя қўшилиши ёки матнда мавжуд бўлган ғоя «қисқартирилиши» ҳоллари ҳам учрайди»²⁵.

²⁵ Лихачев Д.С. При участие А.А. Алексеева и А.Г. Боброва. Текстология на материале русской литературы X – XVII веков. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. – С. 90.

«Ҳажм ва кўламига кўра ғоявий таҳрирни иккига бўлиб ўрганиш мумкин: 1) бутун матн таркибига оид таҳрир; 2) матннинг алоҳида қисмига алоқадор таҳрир»²⁶.

Диссертацияда бу каби таҳрир турларининг ҳар бирига Муқимий ижоди мисолида тўхталинган. Жумладан, Муқимий шеърлари нашрида *матннинг алоҳида қисмига алоқадор таҳрирлар*, айниқса, кўп. Жумладан:

*Эй яхшилар, келайлик, бир жойга йиғилайлик,
Ўйнайлик кулайлик, омон бўлайлик, –*

мисралари билан бошланувчи ғазал матни шоир асарларининг жорий нашрларида ва барча адабиёт дарсликларида шу тарзда тақдим этиб келинди. Аслида шеърнинг такрорланиб келувчи иккинчи мисраси 9966 рақамли қўлёзма баёзда²⁷ (141^a -саҳифа) «*Ўйнайлик кулайлик, шуқр қилайлик*», – шаклида берилган. Бу тарздаги таҳрир муаллифнинг асосий ғоясини мавҳумлаштиради, шеърнинг бадиий мантиғини бузади. Диссертацияда бу масала атрофлича таҳлил этилган.

Хулоса қилиб айтганда, матн таҳрири масаласи матн тарихининг асосий таркибий қисмидир. Адабий асарлардаги таҳрир муаммосини тадқиқ қилиш манбанинг бадиий-эстетик қимматини белгилашда муҳим ўрин тутди.

Диссертациянинг «**Муқимий шеърининг манбалари ва матн тарихи муаммоси**» деб номланган иккинчи бобида шоир асарлари жамланган Республика қўлёзма фондларидаги ва архивларда сақланаётган манбалар таҳлили, Муқимий шеърининг асарларининг матн тарихи тадқиқ қилинган. Бобнинг дастлабки фасли «*Шоир лирикаси манбаларининг қиёсий таҳлили*» деб номланган. Маълумки, Муқимий асарлари турли қўлёзма ва тошбосма баёзларда, санъаткорларнинг ён дафтарларида, адабиёт ҳаваскорлари коллекцияларида, айрим парча қоғозларда турли кишилар қўлида сақланиб келган. Шоир асарларини йиғиш ва нашр этишда профессор Ғулом Каримовнинг хизматлари катта бўлди. У Муқимий «Асарлар тўплами»ни жами тўрт марта (1958, 1960, 1973, 1974 йилларда) чоп эттирди. Гарчи ўша даврда Муқимий асарларини тўлиқ ва мукамал ҳолда нашр этиш имкони бўлмаса-да, олим шоир адабий меросини биринчилардан бўлиб ўрганди, ўрта ва олий таълим дастурларига, дарсликларига олиб кирди. Муқимий адабий мероси қўлёзмалари юзасидан А.Шокиров илмий изланишлари натижасида шоир шеърлари дастхатлари ҳақида янги маълумотлар қўлга киритилди²⁸.

Истиклол йилларида ҳам Муқимий асарлари қўлёзмалари устида илмий изланишлар олиб борилди. Айниқса, шоир асарларининг совет давридаги нашрларига киритилмаган айрим шеърлар кенг жамоатчилик эътиборига

²⁶ Жабборов Н. Бадиий матн таҳрирининг хос хусусиятлари. – «Ўзбек адабиётшунослигида талқин ва таҳлил муаммолари» мавзuidaги илмий-назарий анжуман материаллари. – Т.: Мумтоз сўз, 2014. – Б.27.

²⁷ Мазкур шеър матни фақат шу баёзда учрайди. Буни муқимийшунос олимлар ҳам таъкидлайдилар.

²⁸ Қаранг: Шокиров А. Муқимий ижодида таҳрир масаласи // Адабий мерос. –Т.: Фан, 1971; Муқимийнинг янги топилган сатираси //Адабий мерос. –Тошкент, 1976. 5-сон; Муқимий дастхат ёзган баёз //Адабий мерос. –Тошкент, 1976, 6-сон; Муқимий – Ҳаттот. //Адабий мерос. –Тошкент, 1976, 4-сон; Муқимийнинг бир дастхати ҳақида // Адабий мерос. –Тошкент, 1978, 10-сон; Муқимий ва Фурқатнинг янги аниқланган шеърлари. // Адабий мерос. –Тошкент, 1984, сон; Муқимийнинг номаълум сатрлари //Адабий мерос. – Тошкент, 1984. 1-сон; Бир туюқ муаллифига доир // Адабий мерос. –Тошкент, 1985. 2-сон; Муқимий дастхат баёзида Фурқат ғазаллари // Адабий мерос. –Тошкент, 1988. 4-сон.

ҳавола этилди. Адабиётшунос О.Жўрабоевнинг Муқимий шеърлари дастхатлари юзасидан олиб борган тадқиқотлари, айниқса, эътиборга лойиқдир²⁹. Шунингдек, адабиётшунос А.Мадаминовнинг хизматлари билан 1997 йили «Янги баёз» тўплами чоп этилди. Адабиётшунослардан А.Турдиалиев 2010 йилда шоирнинг «Боғ аро», Э.Очилов 2009 йили «Кўнглум сандадур» номли тўпламларини нашр эттирди.

Муқимий ҳаёти ва ижоди манбалари юзасидан олиб борилган тадқиқотларда муайян илмий натижалар қўлга киритилган. Бироқ шоир адабий меросининг қўлёзма манбалари билан боғлиқ қуйидаги масалалар етарлича ўрганилган эмас: 1) шоир дастхат баёзлари тўлиқ тадқиқ этилмаган; 2) ижодкор адабий мероси манбаларини ўрганиш асосида шоир шеърлари ҳажми ва жанр қўлами аниқланмаган; 3) шоир асарларининг илм аҳлига маълум бўлмай келган қўлёзма ва тошбосма манбалари тасниф ва таҳлил қилинмаган.

Бизнингча, Муқимий ижодий мероси учрайдиган манбаларни қуйидагича тасниф этиш мумкин: а) Муқимий дастхат баёзлари, мажмуалар ва алоҳида варақлардаги шоир дастхатлари; б) шоир замондошлари томонидан тузилган қўлёзма баёзлар ва мажмуалар; в) тошбосма баёзлар; г) архив материаллари; д) вақтли матбуот материаллари ва тўпламлар; е) Пўлатжон Қайюмов асарлари («Тазкирайи Қайюмий», «Хўқанд тарихи ва унинг адабиёти»).

Диссертацияда 39 та қўлёзма, 14 та тошбосма мажмуа ва баёзлар, учта архивдаги, битта вақтли матбуот, битта тўплам ҳамда Пўлатжон Қайюмов асарларидаги материаллар қиёсий таҳлил қилиниб, улар орасидан шоирнинг 5 та дастхат баёзи ва шоир дастхати учрайдиган учта қўлёзма мажмуага доир маълумотлар тадқиқ қилинди. Мазкур манбалардан Муқимийнинг ҳанузгача илмий жамоатчиликка маълум бўлмаган 13 та ғазал, 3 та мухаммас жанридаги шеърлари (194 мисра) аниқланди.

Жумладан, 1325 рақамли қўлёзма баёз XIX аср охирларида Қўқонда тузилган. Унда XV – XIX асрда ижод қилган шоирлардан Навоий, Амирий, Мухйи, Мухаййир, Фурқат, Завқий асарларидан намуналар берилган. Профессор Ғ.Каримов мазкур баёздаги Муқимий шеърлари ҳажмини 120 та деб кўрсатади. Шунингдек, бу тўпламни шоирнинг дастхат баёзлари қаторига қўшмайди. Олим тадқиқотларида баёздаги Муқимийнинг ўз асарлари устида олиб борган таҳрири борасида фикр юритилмаган. Баёз хусусида қуйидагича мулоҳаза билдирилади: «Ҳозирги қўлёзмамизнинг (1325 рақамли) 264-бетидан 358-бетигача жойлашган бир юз битта шеър «Девон»да (Муқимийнинг 7521 рақамли дастхат баёзи) қандай тартибда бўлса, худди

²⁹ Жўрабоев О. Мехрибоне топмадим. /Ўзбекистон адабиёти ва санъати. –Тошкент, 1999, 3 сентябрь; Муқимийнинг «Чўнтак баёзи» //Гулистон. –Тошкент, 1999, сон; Муқимий дастнавислари ҳақида // Адабиёт кузгуси. –Тошкент, 2000, 5-сон; Оразинг гулзорида бордим /Ўзбекистон адабиёти ва санъати. –Тошкент, 2001, 9-февраль; Қўлёзма манбаларда Муқимий ижоди //Тил ва адабиёт таълими. –Тошкент, 2001, 3-сон; Ғафур Ғулом – муқимийшунос // Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент, 2003, 2-сон; Фитрати фазлу балоғат бўлғусидур шунчалар. //Тафаккур. –Тошкент, 2003, 3-сон; Муқимий қўлёзмаларида форсий шеърлар //Сино. –Тошкент, –Тошкент, 2007, 28-сон; Мавлоно Муқимий дунёқараши ва ижодиётининг баъзи жиҳатлари хусусида //ФарДУ Ахборотномаси. – Фарғона, 2008. 2-сон; Уқбо ғамин чеккан шоир //Ҳидоят. 2010. 8-сон.

шундай тартибда, ўзгаришсиз кўчирилган. Бунинг устига у шеърларнинг тексти ҳам бир турли келади, фарқ қилмайди»³⁰.

Кейинги илмий изланишлар натижасида мазкур баёздан шоирнинг Ғ.Каримов таъкидлаганидек, 120 та эмас, 127 та шеърий асари ўрин олгани аниқланди. Уларнинг жанр таркиби қуйидагича: 101 та ғазал (3 таси янги), 17 мухаммас (8 таси ҳажвий), 3 мураббаъ, 4 та маснавий, 1 шеърий мактуб ва «Саёҳатнома» (Қўқондан Исфарага қисми). 7521 рақамли дастхат баёздаги 110 та шеър бу тўпламда шоир таҳриридан сўнг қайта кўчирилган.

Бобнинг иккинчи фасли «*Муқимий шеъриятида матн тарихини ўрганиш муаммолари*» деб номланган. Муқимий шеърий асарлари матни бугунги кунгача турли вариантларда етиб келди. Бу эса, ижодкор лирик асарлари матни тарихини ўрганиш, аслиятга мувофиқ матнини тиклаш заруратини кун тартибига қўяди. Матншунос Нафас Шодмонов таъкидлашича: «Матншунослик икки устувор йўналишда ривожланади: уларнинг бири матнни қандай ўрганиш кераклиги ва иккинчиси матнни қандай нашрга тайёрлаш муаммоларидир. Уларнинг биринчиси кўпроқ назарий, иккинчиси амалий характерга эга. Бу йўналишлар бир-бирисиз ривожланмаса-да, улардан қай бирини аввалги ўринга чиқариш масаласида турлича қарашлар мавжуд. Рус матншуносларидан А.А.Шахматов аввал матнни нашр қилиш, кейин илмий ўрганишни тавсия қилса, Д.С.Лихачев бунга қарши, асарни ўрганмасдан нашр қилиш имконсиз иш эканини таъкидлайди. Матншуносликнинг илмий-назарий йўналиши матн тарихини тадқиқ этишдан иборат»³¹. Бизнингча ҳам, А.А.Шахматов, Д.Лихачев каби рус олимларининг айрим фикрлари мунозарали. Чунки муайян бир асар матн тарихи кенг қамровли ходиса. Шундай экан, муайян бир асар матн бирламчи манбадами, жорий нашрлардами барчаси ҳисобга олиниши зарур. Матншунос Р.Зоҳидов таъкидлаганидек: «Муайян асар табдили матн тарихининг давомидир. Матн тарихининг замонлараро ўзгариш даражаси қанчалик аниқлашса, табдил вариантнинг аслга мувофиқлик даражаси шунчалик юқори бўлади. Демак, мумтоз адабий меросимиз намуналарининг жорий имлога табдилини танқидий ўрганиш матншуносликнинг фундаментал масаласидир»³².

Диссертацияда Муқимий шеърияти айна шу илмий муаммо нуқтаи назаридан ўрганилди. Илмий изланишлар шоир назмий асарлари матн тарихини тўлақонли тадқиқ қилиш учун қуйидаги омилларга эътибор қаратиш зарурлигини кўрсатади:

а) асар ёзилишига таъсир кўрсатган омиллар, ижодкор мақсад ва режаларининг юзага чиқиш жараёни;

б) манбаларда (баёз, мажмуа, тазкира ва ҳ.к) ижодкор асарларининг китобат тарихи;

в) жорий нашрларда ижодкор асарлари матн масаласи;

³⁰ Каримов Ғ. Муқимий ижодий меросининг манбалари. Муқимий. Асарлар тўплами. – Т.: Бадиий адабиёт, 1960, II том. – Б.164.

³¹ Шодмонов Н. «Шоҳиду-л-иқбол» – адабий манба (монография). – Т.: Фан, 2009. – Б.34.

³² Зоҳидов Р. «Саботул ожизин». (Манбалар, шарҳлар, илмий-танқидий матн). – Т.: Turon zamin ziyo, 2015. – Б. 167.

г) ижодкор асарлари илмий талқинларининг матн тарихи билан боғлиқлиги.

Диссертацияда юқоридаги омилларга таянилган ҳолда шоир назмий асарлари матн тарихини «Аввалда кўрмасамчи бағрим кабоб кўрмай», «Келсанг, эй ёр, бир улфатлашайлик» мисралари билан бошланувчи ва «Дар мазаммати замона» сарлавҳали ғазаллари ҳамда «Саёҳатнома» асари мисолида тадқиқ қилинди.

Асар ёзилишига таъсир кўрсатган омиллар, ижодкор мақсад ва режаларининг юзага чиқиш жараёни. Муайян бир асарга бошқа бир асарнинг мавзуси, баъзи ҳолларда шаклий тузилиши ва ғоявий-бадий ўхшаш жиҳатлари эътиборга олиниб, уларнинг бир-бирига таъсири масаласи ўрганилади. Муқимийнинг «Аввалда кўрмасамчи бағрим кабоб кўрмай» мисраси билан бошланувчи ғазали Умархон Амирий саройидаги Фазлий ва Маҳзуна мушоиралари асосида ёзилган ғазалга назира қилинган. Икки ижодкор мушоираси қуйидаги байтлар билан бошланади:

Фазлий:

*Юз офарин сўзинга лубби лубоб кўрмай,
Арзи жамол этарми ойина об кўрмай?*

Маҳзуна:

*Кимдин чиқар бу сўзлар бағрин кабоб кўрмай,
Ганж ўлмагай муяссар ҳолин хароб кўрмай*³³.

Муқимий ғазали қуйидаги байт билан бошланади:

*Аввалда кўрмасамчи бағрим кабоб кўрмай,
Бир лаҳза сабру тоқат йўқ кўзда хоб кўрмай*³⁴.

Муқимий салафлари ижодидан таъсирланиши баробарида мазмунни янада теранлаштиради. Байтдаги «Аввалда кўрмасамчи» жумлалари моҳиятан Қуръони каримнинг алмийсоқ кунига далолат қилувчи оятлари мазмунига боғланади. Яъни ошиқнинг руҳи Ҳақ таоло жамолини алмийсоқ кунига кўргани туфайли шундан буён унинг бағри кабоб, сабру тоқатини йўқотган, кўзида хоб йўқ. Бу ҳол мавзу, образлар тасвири, радифлар яқин бўлгани билан шеърятда ижодкорнинг индивидуал ижодий тафаккури асосий ўрин тутишига далил бўла олади.

Манбаларда (баёз, мажмуа, тазкира ва ҳ.к) ижодкор асарларининг китобат тарихи. Муқимий асарларининг китобат тарихини икки турли манбалар – қўлёзма ва тошбосма баёзлар тадқиқи асосида ўрганиш мумкин.

Қўлёзма баёзлар. «Аввалда кўрмасамчи бағрим кабоб кўрмай» – деб бошланувчи ғазал икки қўлёзма манбада (Муқимийнинг 7688 рақамли дастхат баёзи ва 12145 рақамли қўлёзма баёзда) бир хил вариантда – 7 байт тарзида тўлиқ китобат қилинган. 12145 рақамли қўлёзма баёздаги шеър матнига айнан Муқимийнинг 7688 рақамли қўлёзма дастхат баёзидаги матн асос қилиб олинган бўлиб, ўзгаришсиз кўчирилган.

³³ Каримов Ғ. Муқимий. (Танланган асарлар). – Т.: ЎзФА нашриёти, 1958. – Б.18.

³⁴ Каримов Ғ. Муқимий. Асарлар тўплами. II том. – Т.: Бадиий адабиёт, 1960. – Б.41.

Тошбосма баёзлар. Мазкур ғазал икки тошбосма баёзда учрайди. Шеърнинг айрим сатрлари ва баъзи сўзлари таҳрир қилинган. Жумладан, 336 (34-саҳифа) рақамли тошбосма баёзда ғазалнинг тўртинчи байти иккинчи мисрасидаги «таътил» сўзи «таълим» сўзига ўзгартирилган. 346 (19-саҳифа) рақамли тошбосмадаги ғазал матни 336 (34-саҳифа) рақамли тошбосма баёздан айнан кўчирилган.

Мазкур кўлёзма ва тошбосма баёзлар устида олиб борилган илмий изланишлар натижасида Муқимий асарлари нашрида таҳрир қилинган ғазаллардан: 69 байт (138 мисра), мухаммаслардан: 12 банд (60 мисра), маснавийлардан: 11 байт (22 мисра), мураббаъдан: 1 мисра. «Саёҳатнома»дан: 16 банд (64 мисра) – жами: 285 мисра шеър қайта тикланди. Диссертацияда шоир асарлари матнининг қайта тикланиш ҳолати жадвал асосида кўрсатилиб, таҳлил этилди.

Диссертациянинг учинчи боби **«Шоир асарларининг матн таҳрири»**га бағишланган. Бобнинг *«Ижодкор шеърятини матнида ғоявий ва котиб таҳрирининг илмий таснифи ва таҳлили»* деб аталган биринчи фаслида ғоявий ва котиб таҳрири масаласи шоир асарлари кўлёзма ва нашр нусхаларининг қиёсий таҳлили асосида ўрганилди.

Муқимий шеърлари нашрида *матннинг алоҳида қисмига алоқадор таҳрир* кўп учрайди. Жумладан, шоирнинг «Саёҳатнома» асарининг «Кўккондан Шохимардонга» қисми 5-банди жорий нашрларнинг барчасида қуйидагича келади:

*Мингбошилик кимнинг иши,
Десам, деди бедониши,
Бир Қўштегирмонлик киши,
Хўжа Исо бадкор экан.*

Аслиятда (6352 рақамли баёз, 182^{а-б} -саҳифа):

*Мингбошилик кимнинг иши,
Десам, деди бир дониши,
Бир Қўштегирмонлик киши,
Хўжа Исо бекор экан.*

Банднинг 2-мисрасидаги *«бир дониши»* сўзининг *«бедониши»*га айлантирилиши муаллиф бадиий нияти бутунлай тескари талқин этилишига олиб келади. 4-мисрадаги *«бекор»* сўзи *«бадкор»* тарзида таҳрир қилиниши мисралар мазмунига мос эмас.

Худди шундай ҳолни шоирнинг «Лой» радибли юмори мисолида ҳам кўриш мумкин. Шеърнинг мақтаъси 1325 рақамли шоир дастхат баёзида (182^б-саҳифа) қуйидагича берилган:

*Кўчага чиққоч Муқимий калимасин ўгуртуруб,
Яхши қилди, нафси кофирни мусулмон қилди лой.*

Муқимийнинг 1942 йилда чиққан «Танланган асарлари»да:

*Кўчага чиққоч Муқимий келмасун ўгуртуруб,
Яхши қилди, нафси кофирни мусулмон қилди лой –*

тарзида келади. Шоир «Асарлар тўплами»нинг 1960, 1974 йиллардаги нашрларида эса «калласин» тарзида хато берилган³⁵. «*Калимасин*» сўзининг «*келмасун*», «*калласин*» шаклида берилиши байт мазмунини хиралаштирган, муаллиф назарда тутган фикрнинг мавҳумлашувига сабаб бўлган. Қолаверса, *калима ўғириши* билан *калла ўғириши* принципиал фарқ қиладиган тушунчалардир.

Матнга унда бўлмаган ғоянинг қўшилиши. Матннинг бу тарзда таҳрир қилинишини шоирнинг 31 байтли «Хўқандлик бир бойнинг шаънига Муқимий шоирнинг айткон шеъридур» сарлавҳали ҳажвияси мисолида кузатиш мумкин. Тўғри, шеърда танқид бир ахлоқсиз бойга қаратилган. Унинг ахлоқсизлиги, феъл-атвори шеърда реал тасвирланади. Бу бой сабабидан бошқа эшону ҳожиларнинг ёмонотлик бўлиб қолиши куюнчаклик билан тилга олинади. Аммо шоир асарларининг барча жорий нашрларида давр талабига кўра шеърнинг 26-байти қуйидагича қайта ёзилган:

*Ҳақорат қилинган кишилар қолиб,
Топиб бой сўзи бунда зўр эътибор.*

Аслиятдан табдил қилинганда, шеърнинг мазкур байти қуйидагича:

*Эшонлар қолиб дукчини айбига,
Бу одам уятига аҳли тужжор*³⁶.

Матнга унда бўлмаган ғоянинг қўшилиши Муқимий «Саёҳатнома» асари нашрида ҳам мавжуд. Жумладан, «Саёҳатнома»нинг «Қўқондан Шоҳимардонга» қисми 8-банди барча Муқимий асарлари жорий нашрларида:

*Унда бўлус Ғози деди,
Ҳам муфти, ҳам қози деди,
Юрт барча норози деди,
Қилгон иши озор экан.*

Мазкур банднинг аслиятда (6352 рақамли баёз, 181⁶) мана бундай экани кузатилади:

*Анда бўлус ҳожи деди,
Ҳам муфти ҳам қози деди,
Юрти ҳама рози деди,
Бечора беозор экан.*

Умуман, давр талаби нуқтаи назаридан банднинг барча мисралари таҳрир қилинган. Натижада муаллифнинг муфти, ҳожи ва қозилар ҳақидаги рост гаплари ёлғонга дўнган, матн аслиятдан мутлоқ йироқлашган. Аслида эса мазкур бандда Ғози образининг ўзи йўқ.

«Ғоявий таҳрирнинг яна бир тури – матнда *мавжуд ғоянинг қисқартирилиши* ҳам адабиёт тарихини, улуғ шоиру адиблар меросини нотўғри талқин этишга сабаб бўлиши жиҳатидан аввалгисидан кам эмас»³⁷. Юқорида ҳам таъкидланганидек, Муқимийнинг турли жанрлардаги соф

³⁵ Кўрсатилган асар. – Б.7.

³⁶ «Туркистон вилоятининг газетаси», 1903. №2. (Мазкур шеърнинг ягона нусхаси фақат шу газетада учрайди. Бошқа манбаларда учрамайди. Буни муқимийшунос олимлар ҳам таъкидлайди.)

³⁷ Жабборов Н. Бадий матн таҳрирининг хос хусусиятлари. – «Ўзбек адабиётшунослигида талқин ва таҳлил муаммолари» мавзуидаги илмий-назарий анжуман материаллари. – Т.: Мумтоз сўз, 2014. – Б.30.

лирик, диний-тасаввуфий ва ижтимоий-сиёсий мавзулардаги шеърлари қисмати бунинг далилидир. Бу масала диссертацияда батафсил ёритилган.

Котиб таҳрири. Муқимий шеърӣ асарларининг аксарияти XIX асрнинг охири – XX аср бошларида Қўқон ва Тошкентда кўчирилган қўлёзма ва тошбосма баёзларга киритилган. Уларда шоир асарларининг котиблар томонидан қилинган таҳрирлари учрайди. «Котиблар нусха кўчириш жараёнида ўзларини матнга аралаштиришга, уни ўзгартиришга ҳаққи бор киши деб билганлар. Нусха кўчириш жараёнида матнга давр руҳи, тили, цензура, ўз позициялари ва бошқалардан келиб чиқиб, бир оз эркин муносабатда бўлганлар. Матннинг айрим ўринларини тушириб, бошқасини қўшиб ёки ўзгартириб борганлар»³⁸. Баёзларнинг баъзиларида Муқимийнинг бир нечта шеъри учраса, айримларидан 200 дан ортиқ назмий асарлари жой олган. Бу эса шоирнинг ўз даврида нечоғлиқ ҳурматга лойиқ ижодкор бўлганидан дарак беради. Шу жиҳатдан, Муқимий ижод намуналари киритилган баёзлардаги котиб таҳририни қуйидагича тасниф қилиш мумкин: 1) сўз ва жумлалар таҳрири; 2) мисралар таҳрири; 3) байт ва бандлар таҳрири; 4) байт ва бандларнинг қисқартирилиши; 5) янги байт қўшилиши.

Котиб таҳрири ичида сўз ва жумлалар таҳрири кўплиги билан ажралиб туради. Жумладан, 309 (20-саҳифа) рақамли тошбосма баёзда «Доғмен» радифли шеърнинг 2-мисраси «*Бир кеча ёлғиз топиб суҳбат қилолмай доғмен*» шаклида келса, аслиятда:³⁹ «*Бир кеча ёлғиз ўзум суҳбат қилолмай доғмен*». Шу ғазалнинг 4-байти 7512 (172^a-саҳифа) рақамли қўлёзма баёзда:

Хаста кўнғлум сўзларинг марҳам, замоне оҳким,

Бир ўзумга ёндашиб улфат қилолмай доғмен.

Аслиятда:

Хаста кўнғлум сўзларинг марҳам, замоне оҳким,

Бир ўзунга ёндашиб улфат қилолмай доғмен.

Кўринадик, биринчи баёзнинг котиби «ўзим» сўзини «*топиб*» сўзига алмаштирган бўлса, иккинчи баёзнинг котиби ҳам шундай йўл тутган бўлиб, «*ўзумга*» сўзини, «*ўзунга*» тарзида ўзгартирган. Диссертацияда котиб таҳрири юқоридаги турларининг ҳар бирига мисоллар билан тўхталинган. Баъзи котиблар Муқимий шеърлари матнини саводхонлик билан хатосиз кўчирса, айримлари назмий асарлар матнини муаллиф вариантдан узоқлаштириб юборганини кузатиш мумкин.

Бобнинг «*Шоир ижодида муаллиф таҳрири масаласи*» деб номланган иккинчи фаслида Муқимий ижодида муаллиф таҳрири муаммоси шоирнинг дастхат баёзлари мисолида тадқиқ қилинган. Таъкидлаш жоизки, Муқимийнинг 7521 рақамли дастхат баёзидаги 110 та шеър 1325 рақамли дастхат баёзга муаллиф таҳриридан сўнг қайта ишланиб, кўчирилган.

Шоирнинг 7521 рақамли дастхат баёзидаги баъзи шеърлар муаллиф томонидан қайта-қайта таҳрир қилинган. Шунингдек, бир шеърнинг икки-уч

³⁸ Эркинов А.С. Алишер Навоӣ «Хамса»си талқинларининг XV – XX аср манбалари: Фил. фан. док... дисс. – Т.: 1998. – Б.180.

³⁹ 1325 рақамли қўлёзма баёз, 165^b- саҳифа.

хил вариантлари ҳам учрайди. Бундай таҳририй ўзгаришлар қўлёзма баёз саҳифасидаги матнда ҳам, унинг ҳошияларидаги матнда ҳам учраб туради. Мазкур баёзда шоир бирор шеърнинг янги вариантыни, баъзи ғазалларнинг қайта ишланган мисраларини, муҳим бир воқеа ҳақидаги таърихларни ҳошияларга ёзган. Худди шундай ҳолни баёзнинг 4^а, 12^а, 11^а, 13^а, 20^а, 44^а, 45^а, 50^б, 52^б, 56^а, 57^а, 58^а, 62^а, 64^а, 76^б-саҳифаларида учратиш мумкин⁴⁰.

Муқимий дастхат баёзларида муаллиф таҳририни қуйидагича тасниф қилиш мумкин:

- а) сўз ва сўз бирикмалари таҳрири;
- б) мисралар таҳрири;
- в) байт ва бандлар таҳрири;
- г) асардаги фактларни бойитиш, кенгайтиришга қаратилган таҳрир.

Сўз ва сўз бирикмалари таҳрири. Шоир шеърларини ёзиб тугатгач, уларни яна қайта ишлаган. Масалан, 7521 рақамли қўлёзма баёздаги (76^а – саҳифа)

Бир йўл айлаб субҳу шомим, эй қамар рухсор, кел.

Рўзгорим айламай мундоғ қоронғи тор кел,-

матлаъли ғазалнинг «*Ҳар қачон чиқсанг, нигоро, бог сори лоф урар*», - шаклидаги 5-мисраси 1325 рақамли қўлёзма баёзда (167^б-саҳифа) «*Ҳар қачон чиқсанг, нигоро, лоф урар гулиан аро*» тарзида таҳрирга учраган. «*Бог сори*» бирикмасининг «*гулиан аро*» бирикмасига алмаштирилиши, шеърнинг оҳангдорлиги ва бадииятини оширган. Муаллиф таҳрири шоирнинг ҳажвий асарларида ҳам кузатилади. «Авлиё», «Асрорқул», «Кўсамен», «Фонус» каби шеърлари бу жиҳатдан, айниқса, характерлидир. Жумладан, «Асрорқул» ҳажвий асари матни энг кўп таҳрир қилиниб, шоир томонидан қайта ишланган⁴¹. Асарнинг 1-мисраси:

Садқаи одам бўл, эй юз ҳайф сан, Асрорқул,-

тарзида бўлса, кейинги вариантда:

Садқаи одам кет, эй юз ҳайф сан, Асрорқул, -

шаклида таҳрир қилинган.

Кўринадикки, «бўл» сўздан кўра «кет» сўзи мантиқан матнга мувофиқдир ва шеърнинг таъсир кучини янада оширади. Биргина шу сўз таҳрири натижасида фош қилинаётган риёкор образи янада кескин танқид остига олинади. Муаллиф таҳрири масаласи диссертацияда юқоридаги тасниф асосида батафсил ўрганилган.

Диссертациянинг тўртинчи бобида «**Муқимий назмий мероси ва матн талқини муаммоси**» тадқиқ қилинган. Унинг илк фасли «*Шоир шеъриятида матн талқинининг тадрижий босқичлари*» деб номланган. Муқимий ҳаёти ва ижоди ҳар доим мутахассислар диққат марказида бўлган. XX асрнинг 30-йилларида шоир адабий меросига доир тадқиқотларда Муқимий жадид адабиёти вакили сифатида талқин қилинди. Бундай фикрни дастлаб

⁴⁰ Бу ҳақда А.Шокиров ҳам маълумот берган. Қаранг: Муқимий дастхат баёзида Фуркат ғазаллари // Адабий мерос. – Тошкент, 1988, 4-сон. – Б.67; Муқимий ижодида таҳрир масаласи // Адабий мерос. – Т.: Фан, 1971. – Б. 67-221.

⁴¹ 7521 рақамли қўлёзма баёз, 79^{а-б}-саҳифа.

А.Саъдийнинг 1934 йилда нашр қилинган «Ўзбек буржуа адабиёти. XIX-XX асрлар» номли дарслигида кўриш мумкин. А.Саъдий давр ижтимоий-сиёсий талабларидан келиб чиқиб, бадий адабиётга синфийлик нуқтаи назаридан ёндашади. Адабиётшунос Б.Каримов таъкидлаганидек: «... Бадий адабиётни, ижодкор фаолиятини социалистик тузумга, баъзида ижтимоий-иқтисодий омилларга ҳаддан ташқари боғлаш 30-йиллар адабиётшунослигига хосдир. Бу давр адабиётшунослигида социологик метод бирёқлама қўлланди. Синфий кураш – тарихни ҳаракатга келтирадиган кучдир, деган қараш бадий асар мазмунини сийқалаштириб, анча жўнлаштирди... XX аср адабиётшунослик тарихидаги бу ҳодиса «вульгар социологизм» деб номланди «вульгар» сўзи латинча бўлиб, «содда, оддий» деган маънони билдиради... Шунини алоҳида қайд этиш лозимки, 30-йиллар муҳотида вульгар социологик қарашлар ўзбек адабиётшунослигида ҳам мавжуд эди»⁴².

А.Саъдий Муқимийни «буржуа жаҳид шоири», «ярим феодал шоир», «жаҳидларнинг салафи», умуман, Муқимий даври адабиётини «Ўзбек буржуа адабиёти» деб атади⁴³. Бу каби вульгар-социологик талқинлар асосан жаҳидчилик ва жаҳид адабиётига барҳам берилган бир пайтда ёзилган эди.

Шўро даври муқимийшунослигида шоир ижоди турли хил баҳс-мунозараларга сабаб бўлган. Аммо буларнинг барчасида Муқимий ижоди шўро даври мафкурасига кўра бирёқлама талқин этилганини таъкидлаш керак. Шоирнинг турли жанрлардаги «Дариғо мулкимиз», «Ҳажви Бектурбой», «Дар мардуми Окжар батариқи мухаммас», «Дар мазаммати замона», «Воқеаи кўр Ашурбой ҳожи», «Вексиль», «Дар мазаммати курбақа», «Ҳажви халифаи Мингтепа», «Тарихи зилзилаи Андижон аз Мавлоно Муқимий Хўқандий», «Саёҳатнома», «Мактублар», диний-тасаввуфий мазмундаги кўплаб шеърӣ асарларининг таҳрир қилиниб, турлича талқин этилгани бунинг исботидир. Жумладан, Муқимийнинг «Баччағар» ва «Курбақалар» радибли икки сатираси муқимийшунос олимлар тадқиқотларида Дукчи эшонга бағишланган илк шеър сифатида талқин этиб келинди.

Масалага холис ёндашилса, бошқача хулоса чиқариш имкони туғилади. Кейинги изланишлар бу талқиннинг асоссиз эканини кўрсатмоқда. Жумладан, профессор Ғ.Каримов Дукчи эшон кўзғолони бўлиб ўтган жойни Ойимқишлоқ деб таъкидлайди. Аслида бу воқеа Мингтепада бўлиб ўтгани тарихдан маълум. Бу хусусда профессор Ҳ.Болтабоев қимматли фикрлар билдиради: «...Андижон воқеаларидан озми-кўпми хабардор кишига маълумки, кўзғолон Мингтепада (ҳозирги Марҳамат) бошланиб, Андижон гарнизони солдатларнинг ўлдирилиши билан тугайди ва 40 км. дан мўлроқ нарида жойлашган Ойимқишлоққа алоқаси йўқ. Профессор Ғ.Каримов «давр талаби билан» Ойимқишлоқни ҳам «Мингтепа»га айлантирган кўринади» – дея олим мазкур шеърларнинг Дукчи эшонга мутлақо алоқаси йўқ эканини таъкидлайди⁴⁴. А.Мадаминов ва А.Турдалиев мақоласида бу масалага бир қадар ойдинлик киритилган: «Музейимиз хазинасида машҳур файласуф,

⁴² Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси. – Т.: Мухаррир, 2011. – Б.34.

⁴³ А.Саъдий. Ўзбек буржуа адабиёти. XIX-XX асрлар. – Т.: Ўздавнашриёт, 1934. – Б.15. Бу ҳақда Ғ.Каримов ҳам фикр билдирган. Қаранг: Каримов Ғ. Муқимий ҳаёти ва ижодини ўрганиш тарихидан. Ўрта Осиё Давлат университетининг илмий асарлари. Ўзбек адабиёти. Янги серия, 15 китоб. – Т.: 1957.-Б.26.

⁴⁴ Болтабоев Ҳ. Ёлланган адабиёт сирлари / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 1998, 49-сон.

шоир Сўфи Оллоёрнинг «Маслак ул-муттақин» асарининг (сақланиш рақами 6738) ҳижрий 1304 (милодий 1887) йили Хўқанд шаҳрида Муҳаммад Қосим мулло Содик ўғли томонидан кўчирилган нусхаси сақланмоқда. Қўлёзма 446 varaқ бўлиб, унинг 1^б-2^а-varaқларида (китобга илова қилинган қўшимча varaқларда) «Аз Муҳаммад Аминхожа. Ҳажви Муҳаммад Мусобой («Муҳаммад Мусобой ҳажви») сарлавҳаси остида шоирнинг «Баччағар» ҳажви берилган»⁴⁵. Бу икки олимнинг манбалар таҳлили асосидаги фикрлари мазкур ҳажвия Дукчи эшонга мутлақо алоқаси йўқ эканини тасдиқлайди. Муаммони янада ойдинлаштириш учун «баччағар» ва «қурбақалар» радифли шеърлар манбаларига мурожаат қилиш зарурати сезилади.

Муқимийнинг «Қурбақалар» радифли ҳажвий асари жиддий таҳрирга учрагани кузатилади. Ҳажвиянинг бешинчи байти шоир асарларининг барча нашрларида қуйидаги вариантда учрайди:

*Хоҳ нохоҳ Мингтепа ўйлаб қилурсиз зикри жаҳр,
Ҳовз давринда ҳама масту пиён қурбақалар.*

Муқимийнинг 1325 рақамли ўз қўлёзма баёзида (121^а-саҳифа) аслият матни:

*Ё ўрусдек жонуворларга бу кун майраммукин,
Ҳовз даврида ҳама масту пиён қурбақалар.*

Кўринадики, мутахассислар эътирозига сабаб бўлган «Хоҳ нохоҳ Мингтепа ўйлаб қилурсиз зикри жаҳр» мисраси ўша давр мафкураси тақозосига кўра онгли равишда таҳрир қилинган. Энг ёмони, шеър тарих ҳақиқатига зид ҳолда Дукчи эшонга боғлаб талқин этилган. Муқимийнинг «баччағар» радифли шеъри Дукчи эшонга эмас, Дукчи эшон воқеасидан ўн йил олдин Ҳазрат мадрасасининг мутаваллиси Муҳаммад Мусобойга бағишлаб ёзилган. Буни мазкур шеърнинг 6-байти ҳам тасдиқлаб турибди:

*Ҳалқада мундин бўлак болонишин йўқ, охири,
Қилмагай деб қўрқаман Ҳазратга даъво баччағар.*⁴⁶

Диссертацияда шоир асарларининг тадрижий талқинлари батафсил ёритилган.

Бобнинг иккинчи фасли «Матн талқинининг шоир адабий-эстетик дунёсини ўрганишдаги ўрни» деб номланади. Муқимий адабий-эстетик дунёқарашини ўрганишда унинг ханузгача адабий жамотчиликка маълум бўлмаган туркум шеърий асарлари талқини муҳим илмий қимматга молик. Муқимийшунос олимлар тадқиқотларида шўро даври мафкурасига кўра шоир назмий меросининг қуйидаги жиҳатлари атайлаб четлаб ўтилди. Биринчидан, шоирнинг диний-тасаввуфий мазмундаги аксар шеърий асарлари нашр этилмай қолди. Иккинчидан, Муқимийни бой, савдогар, қозилар ва дин пешволарига қарши қилиб кўрсатиш тадқиқотлар учун устувор вазифа этиб белгиланди. Учинчидан, Муқимийнинг сарой адабиёти ва анъаналарига бўлган муносабати ноҳолис талқин қилинди, улардан синфий кураш аломатлари изланди. Бу эса, ўз навбатида мустақиллик мафкураси мезонлари асосида Муқимийнинг ижодкор сифатидаги тутумини, ижтимоий воқеликка

⁴⁵ Мадаминов А., Турдалиев А. «Баччағар» кимга бағишланган / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. –Тошкент, 1992. 3-сон.

⁴⁶ 4179 рақамли қўлёзма баёз, 69^{а-б}-саҳифа.

муносабатини, умуман адабий-эстетик дунёсини белгилаш, асарларини холис ва ҳаққоний ўрганиш заруратини тақозо этади.

Муқимийшуносликда махсус ўрганилмаган шоирнинг ғазал жанридаги мувашшаҳ – ғазаллари, таърихлари ижодкор адабий-эстетик оламини ўрганишда муҳим аҳамиятга молик. Жумладан, Муқимий ижодий меросида 75 та мувашшаҳ-ғазал мавжуд бўлиб, мавжуд нашрларга улардан 50 таси киритилган⁴⁷, 20 таси эса шоир асарлари нашрларига кирмай қолган. Улардан 8 таси А.Мадаминов хизмати билан 1997 йилда чоп этилган Муқимий, Фурқат ва Завқийнинг янги топилган шеърларидан тузилган «Янги баёз» китобида берилган. 1 таси профессор Шариф Юсупов⁴⁸, 1 таси адабиётшунос Отабек Жўрабоев⁴⁹ томонидан матбуотда Муқимийнинг янги топилган шеърлари сифатида чоп этилган. Адабиёт аҳлига маълум бўлмаган 10 та мувашшаҳ-ғазал эса биз томонимиздан республикаимиз фондларида сақланаётган турли қўлёзма ва тошбосма баёзлардан аниқланди. Шундан шоирнинг Муҳсинхон номига мувашшаҳ сифатида битилган 7 байтли:

Маҳвашио, ҳеч ким санго мендек гирифтор ўлмасун,

Кеча-кундуз согиниб муштоқи дийдор ўлмасун -

матлаъли ғазали 7512 рақамли қўлёзма баёзда (167^а-саҳифа) учрайди. Мазкур шеър Алишер Навоийнинг «*Кимса мендек даҳр аро бесабру ором ўлмасун*» мисраси билан бошланувчи ғазалига назира қилинган. Муқимий мувашшаҳ-ғазали Навоий ғазалига шаклан ва мазмунан ниҳоятда уйғун эканини таъкидлаш керак. Мазкур фаслда Муқимийнинг Алишер Навоий ижодидан таъсирланиб ёзилган туркум шеърлари таҳлилга тортилди ва умумлашма хулосалар чиқаришга ҳаракат қилинди.

XIX аср охири – XX аср бошлари Кўкон адабий муҳити намояндалари ижодидаги таърихлар ҳам муайян даражада давр тарихий воқеаларига оид маълумотларга ойдинлик киритиши билан қимматлидир. Ана шу жиҳатдан Муқимий адабий меросидаги таърихлар шоирнинг адабий-эстетик дунёсини ўрганишда алоҳида аҳамиятга молик. Шоирнинг турли воқеаларга бағишлаб ёзилган таърихларини қуйидагича таснифлаш мумкин:

- кишилар вафоти муносабати билан ёзилган таърихлар;
- бино ва иморатлар қурилишига бағишланган таърихлар;
- ижтимоий-сиёсий воқеаларга доир таърихлар.

Диссертацияда Муқимийнинг таърихлари мазкур тасниф асосида тадқиқ қилинди.

Муқимий дунёқарашини, воқеликка муносабатини умуман, бадий-эстетик оламини ўрганишда шоирнинг жамоатчиликка маълум бўлмаган туркум асарлари ҳам илмий қимматга эга. Жумладан, Муқимий дастхат баёзидаги (7521 рақамли баёз 46^а-саҳифа) форс-тожик тилида ёзилган 9 байтли шеърӣ мактуби бунинг далилидир. Шу пайтгача илм аҳлига маълум бўлмай келган шеърнинг айрим байтларини келтирамиз:

Тилмочи ҳокими Ислон Бурҳонро салом,

Сониян Мирзо Умар мирзойи девонро салом.

⁴⁷ Каримов Ғ. Муқимий. Асарлар тўплами. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. – Б.76.

⁴⁸ Юсупов Ш. Янги саҳифалар // Гулистон. – Тошкент, 1978, 2-сон. – Б.76.

⁴⁹ Жўрабоев О. Муқимий дастнавислари ҳақида // Адабиёт кўзгуси. – Тошкент, 2005 -сон. – Б.16.

*Мирсалим холисанлилло ба саркори замон,
Яъни олий қадр мингбошийи давронро салом.*

*Ҳожи қозийи музофоти «Қароқчи»ро дуо,
Ҳам Зухур ҳожию, қози Саййид Усмонро салом.*

Таржимаси:

*Ҳокими исломнинг тилмочи (таржимон) Бурҳонга салом,
Сўнгра девоннинг мирзоси Мирза Умарга салом.*

*Холисанлилло, замонанинг саркори Мирсалимга,
Яъни олийқадр, ҳурматли мингбошига салом.*

*«Қароқчи» музофатининг қозиси ҳожига дуо,
Ҳам Зухур ҳожига ва Саййид Усмон қозига салом.*

Шеър мазмунидан билинадики, бу мактуб Муқимий Тошкентда эканида ёзилган. Шеърда тилга олинган Бурҳон тилмоч, Зухур ҳожи, Саййид Усмон қози, Абдумўмин, Абдужаббор, Азимжон, Мирза Умар ва Мирсалим сингари шахслар Муқимийнинг дўстлари ва яқин кишилари бўлган. Булар исми шоирнинг бошқа асарларида ҳам кўп учрайди. Мазкур назмий мактубнинг Муқимий асарлари нашридан тушириб қолдирилиши сабабини унда ҳожи, қози, бойлар тилга олингани билан изоҳлаш мумкин.

Хуллас, шоир ижодидаги мувашшаҳлар, таърихлар ва янги топилган шеърӣ асарлар Муқимий адабий даврасини, бадий-эстетик дунёсини ўрганишда муҳим илмӣ қимматга молик.

ХУЛОСА

1. XIX аср охири – XX аср бошлари Қўқон адабий муҳити ва Муқимий ижодини ўрганишда қуйидаги назарӣ-методологик тамойиллар ҳисобга олиниши илмӣ натижаларнинг холис бўлишини таъминлайди: 1) ижодкор ва у яшаган ижтимоӣ-тарихӣ муҳитнинг ўзаро муносабатларини тўғри белгилаш; 2) адабий мероси ўрганилаётган ижодкор дунёқарашини баҳолашда мезоннинг тўғри танланиши; 3) адабий манбадаги талқинларнинг аслиятга мувофиқлиги; 4) ижодкор асарларини тадқиқ қилишда адабий-эстетик тафаккурнинг бугунги глобаллашув давридаги такомиллигига таъсири.

2. Матншуносликнинг назарӣ асоси бўлган матн тарихига доир қарашлар генезиси, аввало, Қуръони карим ва ҳадиси шарифларга боради. Ҳадиси шарифларнинг китобат тарихини ўрганишга доир «муқобала» услуби айнан бу муборак манбанинг матн тарихига доир қарашлар тизимини ўз ичига олади. Ҳадислардаги ҳар бир сўз, ҳар бир ҳарф қиёсига асосланган бу услубнинг адабий ёдгорликлар матнини ўрганиш жараёнига татбиқ этилиши муҳим илмӣ натижаларга олиб келиши мумкин.

3. Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғоти-т-турк», Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг», Алишер Навоийнинг «Хамса» асарлари муқаддималаридаги муаллиф ижодӣ нияти, бадий-эстетик режаси билан боғлиқ ўринлар мазкур асарлар матн тарихини мужассам этгани билан қимматлидир. Уларда гарчи *матн тарихи* истилоҳи қўлланмаган бўлса ҳам, ушбу назарӣ тушунчанинг моҳияти ўз ифодасини топган. Матн тарихига доир миллий адабиётшунослигимиздаги қарашлар матншунослик назариясига

олиб кирилиши, амалий матншуносликда қўлланиши соҳа ривожига ижобий таъсир кўрсатади. Муқимий асарларининг матн тарихини ўрганишда ана шу адабий-эстетик омилларни назарда тутиш зарур.

4. Матн тарихининг асоси бўлган матн таҳрири адабий асарларнинг дастхат ва унга яқин вариантларини нашр нусхалари билан қиёсий ўрганиш, аниқланган ҳар бир тафовутнинг сабабларини аниқлаш ва илмий баҳолаш учун замин вазифасини ўтайди. Матн таҳририни ўрганиш бадиий асарнинг аслиятга ҳар жиҳатдан мувофиқ ишончли матнини тиклаш имконини бериши жиҳатидан қимматлидир.

5. Муқимий дастхатида ва замондошлари томонидан тузилган қўлёзма ҳамда тошбосма баёзлардаги шеърлари матнларининг қиёсий таҳлили шоир асарларининг аслиятга мувофиқ ва муаллиф вариантыга яқин матнларини тиклаш имконини бергани билан аҳамиятлидир. «Саёҳатнома», «Дар мазаммат замона», «Ҳажви Бектурбой», «Вексил», «Дар мазаммати курбақа» каби асарларнинг тўлиқ матни тиклангани бунинг исботидир.

6. Муқимийнинг дастхатида ёзилган қўлёзма баёзлар шу пайтгача тўлиқ тадқиқ қилинмаган. Шоирнинг ўз дастхати билан ёзилган 7521, 1325, 7688, 9309, 49.4100 рақамли қўлёзма баёзлари шоир асарларининг илмий-танқидий матнини тайёрлашда таянч манбалар бўлиб хизмат қилиши мумкин. Мазкур дастхат баёзлардан шўролар давридаги нашрлардан тушириб қолдирилган ғазаллардан 69 байт (138 мисра), мухаммаслардан 12 банд (60 мисра), маснавийлардан 11 байт (22 мисра), мураббаъдан 1 мисра. «Саёҳатнома»дан 16 банд (64 мисра) – жами 285 мисра қайта тиклангани ҳамда илмий жамоатчиликка маълум бўлмаган 13 ғазал, 3 мухаммас (194 мисра) аниқланиб, илмий истифодага олиб кирилгани шоир адабий мероси ҳақидаги мавжуд тасаввурларни бойитади.

7. Муқимийнинг турли жанрлардаги назмий асарлари дастхатлари ва унга яқин вариантларини жорий нашрлардаги матнлар билан қиёслаш натижалари шоир шеърларининг «ғоявий таҳрир»га учраганини кўрсатади. Бунинг оқибатида баъзан ижодкор асарларига уларда бўлмаган ғоялар қўшилган, айрим ҳолларда эса мавжуд ғоя қисқартирилган. Шоирнинг диний-тасаввуфий, ижтимоий-сиёсий мавзулардаги шеърлари матнлари, айниқса, жиддий таҳрирга учраган. Шу боис уларнинг тўлиқ ва ишончли вариантлари тиклангани шоир дунёқараши, бадиий-эстетик олами ҳақида тўлақонли тасавур бериши жиҳатидан қимматлидир.

8. Баъзи котиблар Муқимий шеърлари матнини саводхонлик билан, хатосиз кўчирган бўлса, айримлари шоир лирик асарлари матнини муаллиф вариантыдан тобора узоқлаштириб юборганини кузатиш мумкин. Бундай таҳрирлар натижасида шоир лирик ва ҳажвий асарлари нашрларида кўплаб матний тафовутлар юзага келган. Бу эса асар талқинига ҳам жиддий таъсир кўрсатган. Натижада ижодкор асарлари муаллиф руҳияти, дунёқараши яширилган ҳолда китобхонлар ҳукмига тақдим этиб келинганини таъкидлаш керак.

9. Муқимий асарларида муаллиф таҳрири кўп учрайди. Таҳрирнинг бу турини, айниқса, шоирнинг 7521, 1325, 7688, 9309, 49.4100 рақамли дастхат баёзларида кузатиш мумкин. Дастхат баёзларда баъзи шеърлар шоир томонидан қайта-қайта таҳрир қилинган. Баёзларнинг характерли жиҳати

шундаки, ушбу манбаларга таяниб, Муқимий асарлари тўплами нашридаги айрим шеърларнинг аслиятга мувофиқ матнларини тиклаш мумкин.

Ижодкор асарларида учрайдиган муаллиф таҳририни сўз ва сўз бирикмалари таҳрири, мисралар таҳрири, байтлар таҳрири, бандлар таҳрири, асардаги фактларни кенгайтиришга қаратилган таҳрир тарзида тасниф этиш мумкин. Бундай таҳрир натижасида шоир лирик ва ҳажвий асарларига ёрқин поэтик образлар олиб кирилган, шеърлар бадиияти юксалган ва уларнинг таъсир кучи ошган. Шу жиҳатдан, уларни ўрганиш муҳим илмий-назарий умумлашмалар чиқариш имконини беради.

10. Муқимийнинг «Баччағар» радибли сатираси ўз моҳиятидан узоқлаштирилиб, Дукчи эшон воқеасига боғлаб талқин этилган. Қўлёзма манбалар тадқиқидан маълум бўладики, шеър Дукчи эшон воқеасидан ўн йил олдин Ҳазрат мадрасасининг мутаваллиси Муҳаммад Мусобойга бағишлаб ёзилган. Бу эса, ўз навбатида, мавжуд талқинларнинг хато ва бирёқлама бўлганини кўрсатади. Ижодкорнинг «Қурбақалар», «Ҳажви Бектур», «Вексиль», «Дариғо мулкимиз» ҳажвий асарлари матни таҳрир қилиниб, жорий нашрлардан тушириб қолдирилган бандлари қайта тикланиши шоир ҳажвий асарларининг мавжуд талқинлари илмий асосга эга эмаслигини кўрсатади.

11. Муқимий ижодидаги мувашшаҳ-ғазаллар, таърихлар, орифона ғазал ва мухаммаслар, мактублар шоир дунёқарашини, адабий-эстетик оламини англашда алоҳида қимматга эга. Шоирнинг мувашшаҳ-ғазаллари бағишланган дўстлари, яқинлари билан ўзаро муносабатларини ўрганиш унинг адабий давраси ҳақидаги маълумотларни бойитиши жиҳатидан қимматлидир. Шоирнинг таърих жанрига оид шеърлари эса давр ижтимоий-сиёсий воқелигига ойдинлик киритиши билан аҳамиятлидир.

12. Муқимий ва салафлари ижодини қиёслаганда, улар ижодида муштарак жиҳатлар кўп экани кузатилади. Хусусан, Алишер Навоий, Абдурахмон Жомий, Саққои Бухорий, Амирий, Азимхўжа эшон сингари шоирлар ижодидаги мавзулар мутаносиблиги, қофия ва радиф, образ ва тимсоллар, анъанавий бадий санъатлар тақомили бунинг далилидир. Бу хусусиятлар, ўз навбатида, Муқимий ижодий камолотида салафлари санъатхонасининг таъсири катта бўлганини кўрсатади.

Умуман, Муҳаммад Аминхўжа Муқимий шеърятининг матн тарихи, таҳрири ва талқини масалаларининг ўрганилиши, биринчидан, матншуносликнинг айрим назарий масалаларига оид қарашларни тўлдиради, иккинчидан, бирламчи манбаларга таянмай айтилган илмий фикрнинг асоссиз бўлишини кўрсатади, учинчидан, шоир асарларининг мавжуд нашрларини аслият билан қиёслаган ҳолда танқидий ўрганиш юзасидан аҳамиятли хулосалар чиқариш имконини беради. Тажриба шуни кўрсатадики, аслиятга таянилиб айтилсагина илмий хулоса матншунослик ва адабиётшуносликнинг ривожига хизмат қилиши мумкин.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.27.06.2017.Fil.19.01. AT TASHKENT STATE UNIVERSITY OF
UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE NAMED AFTER ALISHER
NAVOIY**

**TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE**

PARDAYEV KULDOSH UZAKOVICH

**THE TEXT HISTORY, INTERPRETATION AND EDITING OF THE
POETRY OF MUKIMI**

10.00.10 – Textual and literary source study

**DISSERTATION ABSTRACT
OF THE DOCTOR OF SCIENCE (DSc) ON PHILOLOGICAL SCIENCES**

Tashkent – 2020

The theme of doctoral (DSc) thesis was registered by the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under B2017.1.DSc / Fil52.

Doctoral thesis was completed at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

Dissertation abstract is placed on the web site of the Scientific Council (www.navoiy-uni.uz) and educational informational portal of «Ziyonet» (www.ziyonet.uz) in three languages (Uzbek, English and Russian (resume)).

Scientific advisor: **Jabborov Nurboy Abdulhakimovich**
Doctor of Philological sciences, Professor

Official opponents: **Tohliev Boqijan**
Doctor of Philological sciences, Professor

Shodmonov Nafas Namozovich
Doctor of Philological sciences, Professor

Yakubov Islamjon Ahmedjanovich
Doctor of Philological sciences, Associate Professor

Leading organization: **State Literature Museum named after Alisher Navoi of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan**

Dissertation defense will be held at the meeting of the Scientific Council DSc.27.06.2017.Fil.19.01 at Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi on _____ at _____. (Address: 100100, Tashkent, Yakkasaray district, Yusuf Khos Hojib street, 103) Tel.: (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

The dissertation can be found at the Information Resource Center of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi (registered by _____). (Address: 100100, Tashkent, Yakkasaray district, Yusuf Khos Hojib Street, 103. Tel.: (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Dissertation abstract was distributed in 2020 «____» _____.
(Digital Registry note № _____ in 2020 «____» _____).

Sh. S. Sirojiddinov
Chairman of the Scientific Council awarding
Scientific degrees,
Doctor of Philological Sciences, Professor

B.B. Abdushukurov
Scientific Secretary of the Scientific Council
awarding Scientific degrees,
Doctor of Philological Sciences, Associate Professor

Z.Sh.Abdirashidov
Vice Chairman of the Scientific Seminar at the
Scientific Council awarding Scientific degrees,
Ph.D., Associate Professor

INTRODUCTION (annotation of doctoral thesis)

Topicality and necessity of the research theme. In the development of world culture and literary-aesthetic thinking, the field of textual study and literary sources plays an important role. The study of the ancient sources of various epochs, which are carefully kept, and using them for raising the spirituality of the society are one of the important tasks, as well as the analysis and interpretation of the manuscript sources and the discovery of scientific facts of a particular author's literary heritage are the important aspects to deal with.

The problem of the history and editing of the text is one of the main scientific issues to be explored in the world of textual and source science. The study of this issue is of particular importance as it covers studying from the author's work laboratory to the planning and aims in the process of text creation and the problems of current shaping of the text. The issue of text editing is an important scientific issue as it reflects the stages of perfect versions of the text. While the global textual editing had been deeply studied, textual editing in our country has not been deeply explored. The same can be said about Mukimi's work.

Much work has been done in the years of independence to study the literary heritage of educated authors who lived and worked in the Kokand literary environment during the late XIX and early XX centuries, but still, the fact that there are much work waiting for researchers to be explored, is also true. In this way, «... First of all, we need to thoroughly study the unique heritage of our creative genius people, to study a holistic view of the life and scientific activities of the great scientists and thinkers, and to educate the younger generation in the spirit of humanistic ideas, national pride and dignity»¹. One of such authors, Muhammad Aminhoja Mirzakhoja's son Mukimi's life and creative legacy, has not ever been studied in a monographic way in the years of independence as it has not been objectively and thoroughly explored in the context of communist ideology. Therefore, there is a need for a comparative-textual study of the manuscripts of Mukimi and to re-examine the works of the poet and poems that are gathered based on modern achievements in textual and literary sources. Various lyrical and comic books in different sizes of Mukimi have been interpreted differently. It is also important to note that these interpretations are often far from the real nature of the text and are based on certain narrow templates. Therefore, there is a great need to study poet's poetry as an example within the issues of the textual interpretation. This confirms the importance and the necessity of the following dissertation topic.

The thesis serves to some extent to carry out tasks specified in some normative-legal acts related to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan as of May 13, 2016 N UP-4797 «On the establishment of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after AlisherNavoi», Decree as of May 24, 2017 N PP-2995 «On measures of further improvement of

¹Mirziyoev Sh.M. The development of literature, art, culture is a solid foundation for the spiritual advancement of our people. Address by President Sh.Mirziyoev at the meeting with representatives of creative intelligentsia of Uzbekistan /Public speech - Tashkent, August 4, 2017.

the system of preservation, study and promotion of ancient written sources», Decree of the President of the Republic of Uzbekistan as of February 17, 2017 N PP-2789 «On measures of further improvement of the activities of organizing scientific researches, management and financing of the Academy of Sciences», and the Decree of the PF-5850 as of October 21, 2019 «On measures to radically enhance the status and prestige of the Uzbek language as a state language».

Relevant research priority areas of science and developing technology of the Republic. The dissertation research was carried out in accordance with the priority area of development of science and technology in the Republic of Uzbekistan I. «Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of the information society and democratic state, development of innovative economy».

Comments on foreign scientific researches on the theme of the dissertation². Research is underway on the basis of theoretical and practical principles of literary sources and texts the leading scientific centers and higher educational institutions of the world on the problems of comparative-text study of the author's life and creative sources, including Istanbul University (Turkey), Balkh State University (Afghanistan), University of Washington Press (USA), Institute of Oriental Studies of Russian Academy of Sciences (Russia), Kazan State University, Kazakh National University (Kazakhstan), Institute of Manuscript of Azerbaijan National Academy of Sciences (Azerbaijan), Tashkent State University of Uzbek Language and Literature under the name of Alisher Navoi, Institute of Uzbek Language, Literature and Folk of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Tashkent State Institute of Oriental Studies, International Islamic Academy of Uzbekistan, AlisherNavoi State Literature Museum of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan and Samarkand State University (Uzbekistan).

Studies on the literary heritage of Muhammad Aminhoja Mukimi worldwide related to textual and literary sources, and his comic works, in particular, have resulted in a number of scientific novelties, including the following: the information about the biography of the poet, the constituent structure of his works is summarized, Translated from Mukimi's collection based on publications in Uzbekistan (Institute of Oriental Studies of Russian Academy of Sciences (Russia), (Oriental institute named after Z.Bunyadov (Azerbaijani), The literary environment of Kokand and the satirical works of the poet are analyzed (University of Washington Press (USA), Istanbul University (Turkey), Humbolt University of Berlin (Germany), a new system of methodological approaches to the history and interpretation of texts in literary sources are established (University of Amsterdam

² Review of foreign scientific research on the topic of dissertation <https://litva.info.Book.page-75>, <https://bulletin-history.kaznu>; https://scribble.su/school_literature; <https://dic.academic.ru>, <https://www.istanbul.edu.tr/> <http://www.washington.edu/>, <http://www.uva.nl/en/home/>, <http://london.ac.uk/>, <http://www.uop.edu.pk/>, www.ivran.ru<http://elm/az/>, www.navoiy-uni.uz; Edward ALLWORTH. Uzbek literary politics. London-Paris, 1964, p. 29; A. Zeki Velidi Toğan. Bugünkü Türk ili: Turkistan ve yakın tarihi. Istanbul-1981. - B-501; Janos Eckmann. Harezmi, kıpçak ve çağatay türkçesi üzerine araştırmalar. Ankara, 1996. - B-209; Philologiae turcicae fundamenta. Wiesbaden, Tomum secundum, 1965.

(Netherlands), (Institute of Oriental Studies of Russian Academy of Sciences (Russia), Kazakh National University (Kazakhstan), Istanbul University (Turkey), based on critical-scientific text researches related to classic literary sources can become a fundamental research work (Istanbul University (Turkey), Tashkent State Institute of Oriental Studies, Institute of Uzbek language, literature and folklore of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Alisher Navoi State Literature Museum of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The textual and literary criticism research is carried out in the following priority areas worldwide: the problem of the history of the text of a particular work and the text editing; poet's creative lab; book history of a literary work; comparative textual analysis of manuscript sources; compilation of a scientific-critical text of a particular work.

Problem development status. The history of the text and the issue of its editing have been studied in both the world and the Uzbek language textualism. Theoretical issues of this scientific problem are enlightened in the works of the Russian text-writers D.S.Lichachev³, B.V.Tomashevskiy⁴, as well as Uzbek scientists P.Shamsiev, H.Sulayman, G.Karimov, Sh.Sirojiddinov, N.Rakhmonov, B.Tohliiev, N.Jabborov, H. Boltaboev, A. Erkinov, N. Shodmonov, R. Zohidov⁵. Although the study of Mukhimi's work began in his lifetime, the literary heritage of the poet has not been studied in terms of the history and editing of the text. Oriental studies began mainly with the publication and popularization of the works of the poet Mukimi. For instance, his lyrical poetry and satirical poems were published in the Turkestan Gazette (annual editions in the years 1891-1903-1907).

N. Ostroumov gave examples of the regular comic works of Mukimi in the IX collection of «Notes of the Eastern Branch of the Imperial Russian Archaeological Society» published in St. Petersburg in 1894. After that, N. Ostroumov sorted

³Likhachev D.S. Pripricie A.A. Alexeyeva and A.G. Bobrova. Textology on the source of russian language literature of X - XVII centuries. - St. Petersburg, Search «Aletheia», 2001, page. 34-35.

⁴Tomashevsky B.V. Writer and the book. The text of an essay. Ed. 2-e, – M., 1959, page. 148.

⁵Shamsiev P. About the scientific text of the poem of Alisher Navoi's «Sab'ai Sayyor» and the principles of its compilation: Phil. - T., 1952; Shamsiev P. Some Questions of Studying Navoi's Texts: Phil.f.d dis. - T., 1970; Sulaymon H. The main questions of studying and preparation of texts of «Khazoyin ul-maoni». / Alisher Navoi. Khazayin al-Ma'ani. - T.: Publishing House of the Academy of Sciences of Uzbekistan, 1959, - p.5-28; Karimov G. Some theoretical issues of the Uzbek classical literature. Gulom Karimov – enlightenment sacrifice. - T.: Classical Word, 2009. - p.56-63. Sirojiddinov Sh., Umarova S. The aspects of the Uzbek text. - T.: Akademnashr, 2015.- p. 7-9; Lectures in Textualism. - T.: Navoi University, 2019. - p.18; Gold light. Book 1 (Preface, commentary and conversion by Ancient Turkic to Uzbek by N. Rakhmonov). - T.: Science, 2009; Book 2 - T.: Classical Word, 2013; Tohliiev B. Yusuf Hos Hajib and Turkic folklore. - T.: Bayoz, 2014; Jabborov N. Features of literary text editing / Proceedings of the scientific-theoretical conference «Problems of interpretation and analysis in Uzbek literary criticism». - Tashkent, Classical Word, 2014. - p. 28-32; Actual problems of the Uzbek language / Materials of the Republican scientific-theoretical conference «Modern trends of modern Uzbek literary criticism». - Tashkent, Sparks of Literature, 2016.- p. 99-105; Problems of the Republican Scientific Conference «Theoretical and Practical Problems of Uzbek Linguistics». - Karshi, Nasaf, 2019. - p. 3.7; Boltaboev H. The text and its role in the system of philological sciences / Theoretical and source of the study of the Uzbek classical literature. - T: Classic Word, 2019; Erkinov A. Introduction to textual science. - T., 1997; Interpretation of Alisher Navoi's «Hamsa» (15th - early 20th centuries). -T.: Civilization, 2018; Fundamentals of textual science and source study. – T., 2019; Shodmonov N. «Shahid-ul-iqbol» is a literary source. - T.: Editor, 2009. - p. 22–26; Zohidov R. «Sabotul is ojizin». (Sources, reviews, scientific-critical text). - T.: Turon zamin illum, 2015.- p. 184–185.

Mukimi's works, and in 1907 he wrote «Devoni Muqimiy⁶», Muhammad Qasim Doda Muhammad's son «Devoni Muqimiy ma hajwiyyat» (1910-1912) for two times, and ordered Abdulqadir Khodandi to publish the collections by the pressing printing method «Bayoz ma hajwiyyat Mawlano Muqimiy ma Mawlano Furkat⁷». It is known that the literary heritage of the poet attracted the attention of researchers in the XX of the last century⁸. A serious study of the poet's work began in the 30s of past century. The poet Gafur Ghulam stood at the origins of this work. At his initiative, the «Muqimiy bayozi»⁹ was created and published in 1938.

Several scientific articles¹⁰, collections¹¹ and monographs¹² devoted to Mukimi's life and his creative heritage have been published. The doctoral dissertation of Professor G. Karimov, entitled «The Uzbek democrat poet Mukimi and the literature of his time», occupies a special place in the field of contemporary studies of Mukimi. These studies have partly explored the sources of Mukimi's life, work and heritage. In our opinion, the following results were achieved in the study of the literary heritage of the poet:

1. Information on Mukimi biography, his literary environment, and sources of his creative heritage is provided¹³.

2. New sources of the poet's poetries have been discovered, put into scientific practice and analyzed.

⁶ «Devoni Muqimiy». from Mukimi collection, Ferghana poet, N.Ostroumov edition, year. 1907.

⁷ O'zFASHI, inv. №236

⁸ Turgul. Mukimi from our old poets. / Ferghana. - Tashkent, March 17, 1923.

⁹ Mukimi bayozi. (Publisher: G. Gulam). - T.: Publishing house of the Academy of Sciences of Uzbekistan, 1938.

¹⁰ G. Gulom. Muimi's Letters. / Red Uzbekistan - Tashkent, May 8, 1941; M. Shaykhzoda Courageous Nightingale of grassy garden of Uzbekistan. / Teacher. - Tashkent, May 5, 1943; Oybek. The social types of Mukimi's works. / Star of the East. - Tashkent, 1947, no. 7; Sharafiddinov O. Mukimi's struggle against reactionary literary movements. / Red Uzbekistan. - Tashkent, September 26, 1953; Yakubov H. A Democratic poet. // Star of the East. - Tashkent, 1953, edition number 9; Abdullaev V. Mukimi's satire. / Teacher. - Tashkent, September 9, 1959; Erkinov S. Some Supplementary Materials in the Study of Mukimi's Life and Creativity // Oriental Star. - Tashkent, 1961, edition number 2; Shokirov A. The issue of editing in Mukimi's work. // Literary Heritage. -T.: Science, 1971; A newly discovered satire of Mukimi. // Literary Heritage. - Tashkent, 1976, edition number 5; Muqimi - Calligrapher. // Literary Heritage. - Tashkent, 1976, edition number 4; About one handwriting of Muqimi. // Literary Heritage. - Tashkent 1978, No 10; Madaminov A., Kushmagov M. The revolution led to the right way. // Gulistan. - Tashkent, 1980, No 12; Ahmedov S. Traveling in Uzbek Literature // Literary Heritage. - Tashkent, 1986, No. 6; A. Turdaliyev Newly defined handwritten notes. // Literary Heritage. - Tashkent, 1988, No. 1; The poet's letter. / Literature and Art of Uzbekistan. - Tashkent, January 12, 2001; Madaminov A. Proceedings of the 140th Anniversary of Mukimi. / Literature and Art of Uzbekistan. - Tashkent, November 9, 1990; To whom the «beggar» is dedicated. / Literature and Art of Uzbekistan. - Tashkent, 1992, no. 3; Boltaboev. Secrets of hired literature. / Literature and Art of Uzbekistan. - Tashkent, 1998, No. 49; Jurabaev O. Mehriboni topmadim. / Literature and Art of Uzbekistan. - Tashkent, 1999, September 3; Mukimi's «Chuntak Bayozi». // Gulistan. - Tashkent, 1999, No.2; About Mukimi's Scripts. // Literature mirror. - Tashkent, 2000, No. 5; I went to Orazing flower. / Literature and Art of Uzbekistan. - Tashkent, February 9, 2001; Muqimi's work in manuscript sources. // Language and Literature Education. - Tashkent 2001, no. 3; Fitrat fazlu balogat Bulgusidir shunchalar. // Tfakkur. - Tashkent 2003, no. 3; Ghafur Ghulam Mukimishunos. // Uzbek language and literature. - Tashkent 2003, no. 2; Mavlono Mukimi on some aspects and truth of his worldview and creativity. // Bulletin of FarSU. - Fergana, 2008, issue 2; Uqbo gamin chkkanshoir. // Hidoyat. - Tashkent 2010, No 8; Tojiboev R. Historical earthquake Andijan. // Literature mirror. - Tashkent 2004, no. On a literary confusion. // Uzbek language and literature. - Tashkent 2007, No 6.

¹¹ Articles about Furkat and Mukimi. - T.: Badiiy adabiyot, 1958; Madaminov A. New Bayoz. - T.: Science, 1997; Ochilov E. My heart is full of you. - T.: East 2009; A. Turdaliyev Marriage. - T.: Academy, 2010.

¹² Yakubov H. Uzbek Democratic poet Mukimi. - T.: RUz Publishing House, 1953; Olimjonov A. Muhammad Amin Mukimiy. Life and creativity. - T.: Publishing house of the Academy of Sciences of Uzbekistan, 1953; Zarifov H. Mukimi's life and work. - T.: Publishing house of the RUz, 1955. Karimov G. Mukimi's life and work. (Monograph). - T.: Literature and Art, 1970.

¹³ Olimjonov A. Muhammad Amin Muqimiy. Life and creativity. - T.: Publishing house of the Academy of Sciences of Uzbekistan, 1953; Yakubov H. Uzbek Democratic poet Mukimi. - T.: Publishing house of the Academy of Sciences of Uzbekistan, 1953; Zarifov H. Mukimi's life and work. - T.: RUz Publishing House, 1955; Karimov G. Mukimi's life and work. (Monograph). - T.: Literature and Art, 1970.

3. Reviews on the genre and ideological-artistic features of Mukimi's poetic works have been presented¹⁴.

Researches by scholars such as A.Shokirov and O.Jurabaev on the manuscript sources of the poet made great contribution to the modern studies of Mukimi¹⁵. However, most Soviet studies have edited many of Mukimi's poems based on the demands of communist ideology and interpreted the lyrical and comic books in their essence. This is why re-evaluating the poet's legacy based on criteria of the ideology of independence, revealing Mukimi's worldview, attitude towards social reality, position as a creative person is one of the urgent tasks. The primary sources of Mukimi's poetry have not been re-monographized since independence. This thesis to some extent is aimed at filling that gap in literary studies.

Relevance of the dissertation research with the plans of the scientific-research works of the higher education. The research was carried out on the basis of the research plan of the Alisher Navoi Tashkent State University of Uzbek Language and Literature on «Theoretical and Practical Problems of the History of Uzbek Classical Literature and the Textual Science».

The aim of the research work is to compare the manuscripts of Mukhammad Aminhoja Mukimi and their printed sources, make a comparative textual analysis, to study the history of editing and interpretation of the text in creative poetry, to reassess the poet's role in the history of national literature.

The tasks of the research work are as follows:

definition of methodological bases of studying the literature of the end of XIX - the beginning of XX centuries and Mukimi's literary heritage;

assessment of the history of the text and the evolution of theoretical approaches to text editing;

carrying out a comparative-textual analysis of manuscript and manuscript copies of Mukimi's dastxat bayozi (collection of letters) and poems in various sources;

to explain the textual history of the poet's lyrical and comic books;

restoration of the texts of the poet's poems close to the author's version on the basis of scientific classification of text editing;

study of the problem of interpretation of texts in creative lyrical and comic books and their scientific re-evaluation;

comparative study of the works of the poet with the works of his contemporaries and reveal their common and specific features.

¹⁴ See also: Mukimi life and work. (Monograph). - T.: Literature and Art, 1970; Ochilov E. My heart is full of you. - T.: East, 2009.

¹⁵Shokirov A. A newly discovered satire of Muqimi. // Literary heritage. - Tashkent, 1976, no. 5; About one handwriting of Muqimi. // Literary heritage. - Tashkent 1978, No 10; Mukimi and Furkat's newly discovered poems. //Literary heritage. - Tashkent, 1984, edition number 2; Unknown lines of the Muqimi. //Literary heritage. - Tashkent, 1984, edition number 1; The Ghazals of Furqat in Muqimining dastxat bayozida // Literary heritage. - Tashkent, 1988, No 5; O.Jurabaev. Mukimi's «Cho'ntak bayozi». // Gulistan. - Tashkent, 1999, No. 2; About handwritings of Mukimi // Literature mirror. - Tashkent 2000, issue 5; Muqimi's work in manuscript sources. //Language and Literature Education. - Tashkent 2001, no. 3; Orazing gulzoriga bordim. / Literature and Art of Uzbekistan. - Tashkent, February 9, 2001; Fitratu fazlu balogat bulgusidir shunchalar. // Thinking. - Tashkent 2003, no. 3; Persian Poems in the Ancient Manuscripts. // Sino. - Tashkent 2007, No.28; Mavlono Mukimi is about some aspects of his worldview and creativity. // Bulletin of FarSU. - Fergana, 2008, Issue 2.

The object of the research work is Mukimi's «Collection of Works» and «Selected Works», as well as the manuscripts and other sources, including materials of the Central State Archives of the Republic of Uzbekistan and poetic works in the manuscript funds.

The subject of the research work is a comparative-textual study of the sources of Mukimi's poetry, the history, editing and interpretation of the text in the poet's poetry.

Methods of the research work. Comparative-historical, structural, hermeneutic methods have been used to cover and enlighten the topic of the dissertation.

Scientific novelty of the research is:

new information about the family biography and the date of birth of the poet were supplemented by the manuscript sources and archive documents;

it is proven that poetic works of the author were ideally edited and poems were sometimes added to ideas that were not in the text, and in some cases, the existing idea was shortened and adapted to the requirements of communist ideology;

the sources of manuscript poems of Mukimi were identified and brought to scientific use. Based on the comparison of manuscript and fossilized copies of the poet's lyrical legacy, 97 bytes (194 lines) of poetry of Ghazi and mysterious genres unknown to the scholars have been revealed;

69 bytes of ghazals, edited by the requirements of communist ideology in the publication of his masterpieces, 12 couplets of muhammas, 11 couplets of masnawi, 1 line from murabba, 16 paragraphs from «Travel Guide» («Sayyohatnoma») - 80 couplets in total, 28 couplets, 285 lines were re-established;

the problem of the textual history of the works of the poet has been studied in the theoretical aspect and illustrated with the examples of the stages of the author's creation, from the realization of the author's plans to the manuscript and publication processes;

a comparative study of the works of his contemporaries revealed the evolution of the scientific interpretation of the poetry texts.

Practical results of the research work:

works of the poet, not known to scientists, have been published on the basis of manuscript and printed sources;

based on the results of the research, the text of the manuscript and the fossilized texts of the manuscript funds of the Republic was compared, and the texts of Mukimi's texts were restored in original and close to the author's version;

manuscripts 7521, 1325, 7688, 9309, 49.4100, copied by the poet, kept at the Abu RayhanBeruni Institute of Oriental Studies and the GafurGulom Museum of Ferghana Literature, have been proven to be an important source;

the interpretation of Mukimi's newly discovered works reveals the literary-aesthetic world of the poet, his attitude to social reality, and his world outlook.

Authenticity of the research results. The original text of creative poetry has been restored based on various sources, the originality of poetic series of poems of Mukimi and contemporaries has been studied, the problem of creative editing of the poet on his own poetry has been studied and conclusions are drawn.

Scientific and practical significance of the research results. The scientific significance of the research results is explained by the fact that it enriches the theoretical perspectives on textual and literary sources, in particular contributing to the role of the history, analysis and interpretation of the text in the development of source and textual science.

The practical significance of the research is that dissertation materials can be used for master's and undergraduate courses in the creation of a new generation textbooks and teaching aids in the «Textual study», «Theory of Linguistics», «History of Literary Studies», «Text Editing», scientific reports, special courses, seminars.

Implementation of the research results. On the basis of the results of comparative-textual study of the history and sources of the text of Mukimi's poetry works:

from the analysis of Mukimi's poetry in various sources that were not included in the current editions, as the result of comparative analysis of the poet's works with the works of his contemporaries their common and specific aspects, comparative analyses of the author's creative works and literary heritage on his handwritings and lithographic sources, problem of text history, literary-esthetic ideal in Mukimi's poetry and from the scientific conclusions of the poetic interpretation of ideas of independence of motherland and nation in the educational process were used in the fundamental project OF-F8-027 «The Importance of Manuscript Resources in the Promotion of National Spiritual and Literary Heritage» (Certificate of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan № 89-03-4091 dated 22.10.2019). As a result, Mukimi's newly discovered poetic works from manuscript and printed sources have been proven to be an integral part of the national spiritual and literary heritage of the country and revealed that these works have an important role in the history of our spirituality and literature;

from the scientific conclusions such as the continuation of the concept of a perfect human being at the center of classical works in the history of our national literature, the analysis of the poet's poetic works in a religious and mystical context, have been used in the fundamental project number 5.1.17 called «Concept of perfect human being in the classic literature of East» (Certificate of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan № 89-03-4091 dated 22.10.2019). As a result, the project allowed to draw certain conclusions about the role of classical poetic traditions in the revival of Uzbek poetry, as well as the works of Mukimi and his contemporaries are source of literary-aesthetic literature in the revival of poetic form;

from the original information of literary sources and archive materials that are related to the Mukimi's life and creative biography and from the handwritten

sources number 7521, 1325, 7688, 9309 that are kept in the fund of Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, important scientific conclusions based on them were used on the fundamental project F1-FA-055746 named «A study of the manuscript monuments of the people of Central Asia. Scientific description and publication of archive of poets and writers of Uzbekistan» (Certificate of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan № 3 /1255-3121 from 27.11.2019). As a result, the concise scientific biography and literary legacy have increased their ability to determine the scientific and precise nature of the works of the poet in the monographical descriptions of manuscripts and fossils in the museum;

new interpretations of the literary heritage of the poet, the role of the poet in the revival of themes and genres in Uzbek literature, and his scientific conclusions about the clarification of creative handwriting are used in television programs like «Treasury of Ethics», «Commentary on one couplet» and «Culture and education». The text and contents of Mukimi's Ghazals are interpreted and explained on the basis of variations in the copies. It is based on the results of the research in the provision of factual materials regarding the publication of Mukimi's Ghazals that are unknown to the public (Certificate of the State Unitary Enterprise «Madaniyat va ma'rifat» TV channel 01-16 /446 dated 6.11.2019). As a result, the presentations are enriched with scientific and theoretical information, and their scientific popularity is ensured.

Approbation of the research results. The results of the research have been publicly discussed at 3 international and 12 national scientific conferences.

Announcement of research results. 29 research papers on the research topic have been published. Among them 1 monograph, a newly discovered collection of poems by Mukimi, 12 articles in the scientific journals recommended by the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, including 11 in local and 1 in foreign scientific journals.

The volume and structure of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, four main chapters, general conclusions, the list of used literature and appendix. The volume of the research consists of 223 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introduction part of the work informs on the conception and approach we deal with within the framework of the present research work, the challenging questions, in line with the principle items required for the introduction part.

The first chapter, which is named «**Theoretical-methodological problems of studying the Kokand literary environment in the National Renaissance period**» and its first paragraph «*Literary environment in Kokand and methodology of the study of Mukimi's creative works in the late XIX and early XX centuries*» developed the principles associated with the study of literature of this period. They are as follows: 1) Fair determination of the relationship between the socio-historical environment and the poet; 2) Selection of adequate criteria for assessing the creative outlook of the literary heritage; 3) The authenticity of literary

interpretations; 4) The influence of creative works on the progress of literary-aesthetic thought in today's globalization.

Justification of the relationship between the poet and the socio-historical environment where he resided. Although considerable progress has been made in the study of the socio-historical environment of Kokand in the late XIX and early XX centuries, there are still some challenges to be addressed. In the Soviet studies, the subject was treated according to the criteria of the dominant ideology of that period and was interpreted as a rebellious poet as a representative of ancient democratic literature. His comic books have also been studied in a classical-ideological context, not by literary-aesthetic criteria. The book «Uzbek literature in the National Renaissance», which was created during independence, contains a relatively unbiased scientific literary heritage of the poet. In his thesis there was a need to justify the relationship between the creative and the socio-historical environment in which he lived.

Selection of adequate criteria for assessing the creative worldview of the author whose literary heritage is in the process of extensive research. This issue has a methodological significance in the study of the literary heritage of all educators who lived and worked in the late 19th and early 20th centuries. The poet's worldview has been well-regarded by contemporary poets and writers. Husainkuli Muhsiniy's ode titled «Qasida Hozo Bajih Muhammad Aminhoja Mukimi», as well as Kamina, Yori, Mawlavi Yuldash, Suleimankul Roji and Oshik Mahdum Oshi in his poems in the genres of odes, poems and history, poet's literary point view is illustrated. Moreover, appreciation to the poet is also given in «Guzorishi Holi Mukimiy Fargoni» by Zufarkhon Javhari. «Especially the ode written by Muhsiniy possesses special attention as it was written during the period when the poet was alive. It is contained in the eightieth page of A and B of the «The first Devon» of Muhsinini's classification of 1897. The fact that Mukimi was respected among the wise men of his time is clearly illustrated in the following lines of the ode:

*Zubdai Period In the Garden,
Among the wise men, the rank is excellent.
As far as fit and goodness are concerned,
He has never seen a poet like you, Mukim»¹⁶.*

Attempts to adapt Mukimi's attitude towards religion to Soviet politics in scholarly studies and poetry publications have led to the fact that issues of textual history and interpretation are at odds with reality. As a result, the readers' religious and spiritual knowledge of the poet's and prose's works on the subject of religion was ignored. Professor Ghulam Karimov's commentary in the «Collection of Works» also confirms this: «... These poems are not all of Mukimi's lyrical heritage. Because some of the poems were not included in the volume»¹⁷.

In many cases, Mukimi's writings were interpreted contrary to their true meaning and were expressed by inaccurate comments on the poet's spiritual world.

¹⁶Jurabaev O. Fitratu fazlu balogat bolgusidir shunchalar. // Tafakkur. - Tashkent 2003, No.3. – p.86.

¹⁷Karimov G. Life period and works of Mukimi.. (Monograph). - T.: Publishing of Literature and Art 1970. p.138.

However, when evaluated on the basis of historicism, it becomes clear that the scholars of modern studies have done this way in order to incorporate poetry into the history of literature. The dissertation was evaluated based on the essence of the poet's worldview based on the possibilities of independence period. The question of leading the poetic works, not only in Mukimi's works, but also in the literary heritage of Kokand literary circles, was inspired by religious-enlightenment and mystical ideas.

Authenticity of literary interpretations towards the truth. The problem of literary text and its originality is one of the scientific issues that are important to be studied in textile science. The authenticity of the texts of the works of classical creators ensures that the conclusions of the scientific investigation are valid and theoretically grounded. In particular, the works of such poets as Mukimiy, Furkat, Zavqi, Hamza have been edited and reduced at the request of the Soviet ideology. As a result, biased interpretations have emerged on the basis of poor texts. This can be seen in the example of Mukimi's poem on the socio-political theme of «Dar mazammatizamona» («Dark Times»). The text of the poem, consisting of seventeen couplets, has been printed by ten couplets in the editions of Mukimi's works, and has been reduced to seven couplets. This led to the concealment of the poet's critical attitude to the colonial world. The second couplet of the poem, which was omitted from the publications, appears in Mukimi's autobiographical abstract, number 1325 (page 120^a):

*The city filled with the cherkas, the redheaded, Armenians,
The Muslims faded away and so did the good.*

The same situation can be encountered in the poem «Toleim» («My destiny») by the poet. In the latest edition of Collection of Mukimi's works (p. 138) the poem contains 5 couplets and on the page 51^a of the autographic definition number 7521 by Mukimiy, the poem includes 6 couplets. Such examples were widely analyzed in the thesis.

In general, the results of the study of the textual works of Kokand literary circles indicate that the textual critic must take a critical approach to the study of the heritage of the representatives of the Uzbek National Renaissance. In addition to the fact that interpretations made without comparing the texts in the present editions leaving out the real meaning may not be scientifically authentic, it leads to unrealistic conclusions about the literary heritage of the poet, which may be the cause of the deterioration rather than the development of literary criticism.

The influence of creative works by the author on the perfection of literary-aesthetic thoughts in today's globalization. Many of the newly discovered ghazals and mukhammas (consists of 5 lines) of Mukimi are essentially devoted to the artistic interpretation of religious and mystical ideas. In these poems, the poet embodies the idea that violence and superstition are a source of disaster for society, and that he endeavored to glorify justice.

It goes without saying that comedy does not require any proof that this genre is aimed at treating the defects in society by unmasking the negative personalities among the nation. In other words, comedy is a window facing society. This

window reflects both successes and failures directly. This is the reason why the genre comedy plays a leading role in his permanent works. The main idea of the literary masterpiece is to reveal the injustices of that period, the essence of the policy of the Soviet government that is contrary to our national statehood and our ancient values, thereby revealing their true identities to the nation. In this type of masterworks, the artistic interpretation of the reasons of the imperialist violation on the religious traditions and the consequent departure of the national morality from the people and ethical roots of the nation, as a whole, making the nation vulnerable was defined in a literary way. In particular, Mukimi's poem titled «Darig'o mulkimiz» («Our Real Estate») consists of 6 couplets in the latest edition of Mukimi's collection of works during the epoch under control of Soviet Union while in fact it is a 8-couplet poem¹⁸. With the exception of two paragraphs, almost all of the lines in the poem have been edited. Only then it was included in the current editions. Consequently, the poet's critical attitude towards the colonialists was ignored by the reader. The following is the case in the first band (paragraph) of mukhammas (consists of 5 lines).

In current press:

*Indeed, the owner of our property has died,
And they are sinfully dead at the hands of the judges;
In addition, as well, he died in the open publicity,
The wise, the very wise man, died in humiliation,
On this day, anyone who sells his faith, he has died.*

When translating from default to the current understanding¹⁹:

*The ruler of Islam, died among kuffars,
The mirror of the Shariah has died of dust of kufr,
In addition as well, he died in the open publicity,
Sayid, humans are dishonorable, many die humiliatedly,
On this day, anyone who sells the faith, he has died.*

It can be seen that the poem was completely interpreted reversely. As a consequence, the poet's criticism was centered on religious leaders (din peshvolari), judges and the rich, rather than the colonialists. In fact, it is clear that this was not the purpose of the poet. However, the poet suffers from the destruction of religious traditions by saying, «The mirror of the Shariah has died of dust of kufr».

In general, the whole point of the mukhammas is about the lack of justice of the time. The poet was not a secularist, who was much in need of wealth and estate, but a perfect Muslim. But this does not mean that he is inclined to be ignorant. He wrote about avoiding immense love to the world, not to the world itself. After all, secularism distances a person from the true essence. The lure of the economic and financial possessions causes a person to crave for crime and, in any way, to chase after wealth. In the century of globalization, it is clear that in the

¹⁸Karimov G. Mukimi. (Collection of works). - T.: Literature and Art, 1974. - p.356.

¹⁹Madaminov A. New collection. - T.: Science, 1997. -p. 16. The text of this poem has been corrected in the collection «Through the garden», published by A. Turdialiev (- T.: Akademyashr, 2010. - p. 243).

hearts of the younger generation, a sense of love for human perfection, not secularism, will prevent many of the problems that hinder society's evolution. This is an indication for the importance of literary heritage and works of philosophers and poets like Mukimi for today.

The second paragraph of the chapter is entitled «*Theory of the History of the Text and the Theory of Editing.*» The study of the sources of Uzbek classical literature places a special emphasis on the history of the text and the text editing, which is a theoretical part of the textual study. First, let's have a closer look at the history of the text. According to D. S. Likhachev: «The notion of text history covers all issues of the text of a particular work. Only a complete (or, as much as possible) complete study of all aspects of the work will allow us to discover the history of the text»²⁰. The textualist Nurboy Jabborov explains in detail the theoretical nature of the text: «Studies show that the history of the text is to some degree or other, from the study of the genealogy of the manuscript to the viewpoint and idea of the author and even the scribe who transmitted it, covering all the processes leading up to the study of aspects related to literary monuments»²¹. Naturally, such an approach will allow a comprehensive study of all issues related to the text of a masterpiece. According to Shukhrat Sirojiddinov: «The study of the history of the text begins with the comparison of existing copies of the manuscript. Texts appear in **full, defective, fixed (or edited) or incomplete** forms. The manuscript is revived by means of direct or indirect identifiers in the history of the manuscript»²².

As the history of the text covers all issues related to the text of the masterpieces, it is necessary to reflect on the origin of this theoretical problem, in other words, the genesis of the problem of the history of the text. Experts state that the roots of the study of textual history are related to the study of the Quran and hadisisharif.²³ In particular, it is important to note that these ideas about the order of transmission of hadith books are related to the history of the text: «Muslim writings, particularly hadith books, are transmitted based on a number of terms and conditions. The muhaddis (someone who gathers authentic hadith) and narrates hadith to people which are based on his own collection. People who wish to will record the hadith. If the crowd is large, particular people will be assigned everywhere to deliver the words of the muhaddis. They convey every word aloud to the distant areas. Then the student who records the hadith carefully examines what the teacher has written: the master verifies the student's record, the student is allowed to grab the teacher's book, and to examine each hadith literally, and makes

²⁰Likhachev D.S. With the participation of A.A. Alekseev and A.G. Bobrov. Textbook of Russian literature in X - XVII centuries. - St. Petersburg: Aletia, 2001. - p. 33.

²¹Jabborov N. The Uzbek language textual criticism, the role of scientific and critical text terms. / Theoretical basis and sources of the study of Uzbek classical literature. Proceedings of the Republican scientific-practical conference. - Tashkent: Mumtazsuz, 2019. - p.12

²²Sirojiddinov Sh. Lectures on textual study.. - T.: Navoi University, 2019. - p.18.

²³Jabborov N. Several remarks on the history of the text and its genesis. Manuscript article - p.1. (Further citations from this article will be displayed on the page in brackets).

a comparison to the last letter. This method of book transfer is called «muqobala»²⁴.

«Muqobala» style of the text in the study of the history of works of art, both in terms of scientific accuracy, perfection can be the basis of the text. «This method related to the history of hadith texts should be applied to the literary heritage and scientific research of literary monuments. If such a style and approach to the study of the literary textual study were treated significantly, valuable scientific results could be obtained» (B. Z.).

Commenting on the history of the text and its genesis, considerations of the author's intentions and purposes in the writing of Mahmud Kashghari's «Devonu Lugati-t-turk», «Kutadgu Bilig» by Yusuf Khos Hajib, «Hamsa» by Alisher Navoi – the views on this point show that this important theoretical issue of textual research has always been in the spotlight of Uzbek poets and philosophers. Indeed, the term «history of text» is not used in their writings, but its essence is revealed. This opinion suggests that the theoretical foundations of textual science should be sought from the sources of our national literature, not the works of Western or Russian scholars.

In general, the evolution of theories about text history leads to the conclusion that the ideas associated with this process in our national literary studies have not been systematized, the genesis of the theories of the textual history, and the stages of enhancement have not been adequately studied. Mukimiy's literary heritage of the history of the text is based on a study of the problems associated with the existing theoretical approaches.

Text editing. One of the problems regarding pressing of textual science is the scientific study of the issue of text editing, which is a major part of the history of the text. This, in turn, signed autographs and literary works published comparative studies, - each identified with copies of the options and the need for scientific evaluation to determine the cause of difference.

Experts emphasize the importance of text editing in the study of classic literature. In the book «Textology» by D.S. Likhachev, the following types of edits are highlighted: 1) ideological editing; 2) methodical editing; 3) editing aimed at enriching and expanding facts in the work; 4) mixed edits that combine several types. When the author classifies text editing into these types, he naturally relies on Russian literature. In our view, this classification can also be applied to Uzbek literature»²⁵. These types of text editing have been widely used in the poetry of Muhammad AminhojaMukimi. «According to point of view of D.S. Likhachev: The «ideological editing» of the text may or may not be related to the stylistic aspects of the work. Editing sometimes relates to the whole text, and sometimes to the specific part of the text. The written memorial may have a completely opposite meaning, with some sort of «ideological cleansing» in the text. There are even

²⁴Gold chain. Sahih al-Bukhari. Volume I - T.: HILOL-PRESS, 2012. - p.29.

²⁵Jabborov N. Features of fiction text editing. - Materials of scientific-theoretical conference «Problems of interpretation and analysis in Uzbek literary criticism». - T.:Mumtozsuz, 2014. - p.28

cases where the idea is completely incompatible with the idea or that shortened idea is contained in the text.²⁶

The size and scope of an ideological editorial can be divided into two parts: 1) editing the whole text; 2) editing particular parts of the text»²⁷

The dissertation discusses each of these types of editions with the example of Mukimi's work. In particular, the edition of Mukimi's poems contains a number of editions, especially those related to a particular part of the text. Including:

*Hey good natured people, let's come together,
Let's laugh, let's enjoy and let's stay safe –*

The ghazal text, beginning with the lines, has been presented in this way in the current editions of the poet's works and in all other textbooks. In fact, the second recurring verse of the poem is in the manuscript 2 number 9966²⁸ (page 141^a) is presented as: «Let's laugh, let's enjoy, let's give thanks». This type of editing abstracts the author's main idea. It breaks the poetic logic of the poem. In the dissertation this issue is analyzed in detail.

In summary, the issue of text editing is a key component of text history. The study of the editorial problem in literary works plays an important role in determining the artistic and aesthetic value of the source.

The second chapter of the dissertation «**Sources of Poetry by Mukimi and the problems related to the history text**» examines the sources stored in the manuscript funds and archives of the poet, as well as the textual history of Mukimi's poetry. The first part of the chapter is titled «*Comparative analysis of poet's literary sources*». It is well known that Mukimi's works have been kept in various manuscripts and in lithography, in the diaries of artists, in collections of literature fonds, and in fragments of various pieces. Professor GulyamKarimov acted a major role in the collection and publication of the poet's works. He has published the Continental Collection of Works four times (1958, 1960, 1973, 1974). Although it was not possible to publish a full and complete book of Mukimi's works at that time, the scholar was one of the first to study the literary heritage of the poet, and then introduced him to secondary and higher education programs and textbooks.

As a result of scientific researches carried out by A. Shokirov on manuscripts of the literary heritage, new information about the poet's poems was obtained²⁹.

During the years of independence, broadened scientific researches on manuscripts of Mukimi's works were organized. Particularly, some of the poems

²⁶Likhachev D.S. With the participation of A.A. Alekseev and A.G. Bobrov. Textbook of Russian literature in X - XVII centuries. - St. Petersburg: Aletia, 2001. - p. 90.

²⁷Jabborov N. Features of fiction text editing. - Materials of scientific-theoretical conference «Problems of interpretation and analysis in Uzbek literary criticism». - T.: Mumtozsuz, 2014. - B.27.

²⁸ The text of this poem appears only in this collection. This is confirmed by the scholars of Mukimi's works.

²⁹See: Shokirov A. Issues of editing in the Mukimi's works //Literary heritage. –T.: Science, 1971; Newly discovered satire by Mukimi //Literary heritage. - Tashkent, 1976. Issue 5; Annotated handwriting //Literary heritage. - Tashkent, 1976, no. 6; Muqimi - Khattot. //Literary heritage. - Tashkent, 1976, issue 4; About a handwritten collection of Muqimi // Literary heritage. - Tashkent 1978, no. 10; Mukimi's and Furkat's newly discovered poems. // Literary heritage. - Tashkent, 1984, issue; Unknown lines of (noma'lumsatrlari) Muqimi // Literary heritage. – Tashkent, 1984. Issue 1; About the author of atuyuk // The literary heritage. - Tashkent, 1985. Issue 2; The Ghazals of Furkat in Mukimi's collection. // Literary Heritage. - Tashkent, 1988. Issue 4.

that were not included in the latest Soviet-era works of poetry were widely presented to the general public³⁰. Especially, the study of literary critic O.Jurabaev on the manuscripts of Mukimi's poems is notable³¹. 2 Also, in 1997 with the help of literary critic A.Madaminov, the collection «New collection» («Yangi Bayoz») was published. In 2010 A.Turdialiev published the collections of the poet «Bog aro» («Through the garden») and E.Ochilov in 2009 «Ko'nglimsandadur» («My soul is with you»).

Research on the sources of Mukimi's life and creativity has yielded certain scientific results. However, the following issues regarding the manuscript sources of the poet's literary heritage are insufficiently explored: 1) insufficient exploration on the gatherings of autographs by the poet 2) to determine the scope and genre of the poet's masterpieces based on a comprehensive study of the sources of literary heritage of the writer; 3) Classification and analysis of manuscript and lithography sources unknown to the scholars.

In our view, the sources for Mukimi's creative works may be classified as follows: a) Statements of Mukimi's handwritten works, poetry on collections and autobiographical sources on particular pages; b) manuscripts and compositions by poet's contemporaries; c) collection on lithography sources; d) archival materials; d) periodical press resources and collections; e) Works of Pulatdjon Kayyumov («Tazkirai Kayumiy», «History of Kokand and its literature»).

In the dissertation a comparative analysis of 39 manuscripts, 14 printed collections and bayoz (gatherings), three pieces in archives, a one-time press, one collection, and three collections of manuscripts containing 5 manuscripts and poems of the poet were examined. From these sources 13 more ghazals and 3 poems of the genre (194 lines), still unknown to the scientific community were identified.

In particular, the manuscript number 1325 was created in the late 19th century in Kokand. It presents samples of works of Navoi, Amiriy, Muhyi, Muhayyir, Furkat, Zavqi, those of 15th-19th century poets. Professor G. Karimov cites that 120 poems in this collection belong to Mukimi on this occasion. Nor does he add this work to the poet's autobiographical collection. In his researches the scholar does not comment on the extensive editing in the collections of Mukimi on his own works. Commenting on bayoz (collection): «One hundred and one poems from page 264 to 358 in the present manuscript (number 1325) stay without any change

³⁰Karimov G. Mukimi. Collection of works. - T.: Publishing House of Literature and Art named after Gafur Gulom, 1974.

³¹Jurabaev O. I could not find Mehriboneh. //Literature and Art of Uzbekistan. - Tashkent, 1999, September 3; Mukimi's "Chuntak Bayoz" //Gulistan. - Tashkent, 1999, issue; About literary manuscripts //Literature mirror. - Tashkent 2000, issue 5; I dived into your beauty //Uzbekistan literature and art. - Tashkent, February 9, 2001; Manuscripts in manuscript sources // Language and literature education. - Tashkent 2001, issue 3; Gafur Gulyam – a scholar of Mukimi // Uzbek language and literature. - Tashkent 2003, no.2; Fitratifazlibalogatbolgusidirshunchalar. //Tafakkur. - Tashkent 2003, issue 3; Persian poems in manuscripts by Mukimi // Sino. - Tashkent, - Tashkent, 2007, No.28; Mavlono Mukimi: on some aspects of his world outlook and creativity //The Bulletin of FerSU. - Fergana, 2008. Issue 2; The poet suffers from the sorrows // Hide. 2010. Issue 8.

in «Devan». Besides, the text of the poems have the same appearance, do not differ from one another»³².

As a consequence of further scientific researches, it was found that the poet's collection contains 127 poems, not 120, as G. Karimov noted. Their content by genre is as follows: 101 ghazals (3 new ones), 17 mukhammas (8 satirical ones), and 3 murabbas (consists of 4 lines), 4 masnawis, (consists of 2 lines) 1 poem and a travel book («From Kokand to Isfara»). 110 poems in the manuscript number 7521 were recopied after the edition carried out by the poet himself.

The second part of the chapter is entitled «*Problems regarding the research in history of the text in Mukimi's Poetry*». The text of his regular poetry survived in many versions up to date. This factor puts forward the need for learning the history of the text of the creative lyricist and restoring the original. The textualist Nafas Shodmanov mentions: «Textual science develops in two priority areas: one is the problem of how to study the text and the other is about how to prepare the text for publication. The first one is more theoretical and the second is more practical. While these trends are not mutually exclusive, there are differing views on which of them to prioritize. While the Russian text-writer A.A. Shakhmatov recommended publishing the text first and then researching it, textual publication without the scientific research impossible, according to D.S. Likhachev. Scientific-theoretical direction of textual study involves the wide exploration on the text»³³. Some of these opinions of Russian scholars such as A.A. Shakhmatov and D.S. Likhachev are controversial, because the history of a particular text is a comprehensive story. Therefore, the text of a particular work must be taken into account, whether in the original source or in the current edition. As the textual scholar R. Zakhidov notes: «Certain work is a continuation of the history of the text. The higher the degree of variation in the history of the text is analyzed precisely, the greater the degree of conformity of the conversion version is expected. This means that a critical examination of the textual interpretation of our classical literary heritage is a fundamental matter of textual criticism»³⁴.

In his dissertation, Mukimi's poetry was studied under the matters of this scientific problem. Scientific researches show that in order to fully master the history of the poet's poems it is necessary to draw attention to the following factors:

- a) Factors influencing the writing the work, the process of generating creative goals and plans;
- b) Book history (kitobat tarixi) of works in poet's sources (collections (bayoz), majmua, tazkira, etc.);
- c) the issue of the texts of poet's works in current publications;
- d) the connection of scientific interpretations of poet's works with the history of the text.

³² Karimov G. Sources of Mukimi's literary heritage. Mukimi. Collection of works. - T.: Literature, 1960, Volume II. - p.164.

³³ Shodmonov N. "Shahidu-l-iqbol", a literary source (monograph). - T.: Science, 2009. - p.34.

³⁴ Zohidov R. "Sabotul ojizin". (Sources, reviews, scientific-critical text). - T.: Turon zamin siyo, 2015. - p. 167.

Based on above factors above, the poet's poems were explored in the history of the text and masterpieces, beginning with such lines as «If I don't see her again, so I will have a chest full of flames», «Come, my soul mate, let's converse», «Negative opinions of that period» («Dar mazammatizamona»), as well as his popular work «Travel book» («Sayyohatnoma»).

1) *The factors that influenced upon writing the work, the process of creating goals and plans.* The subject of a piece of work towards the other, and in some cases its formative and ideological-artistic similarities to a particular work, are examined and their effects are studied further. Mukimi's ghazal starting with the verse «If I don't see her again, so I will have a chest full of flames» is related to the ghazal of Fazli's and Mahzuna's poems in the palace of Umar Khan. The literary contest of two artists begins with the following couplets:

Fazli:

*Hundreds of praises to your speech,
Can a mirror complain without seeing the water.*

Mahzuna:

*Whoever is saying these, I don't wish to see their chests in fire,
Wealth doesn't make happy, and I don't wish to see those poor*³⁵.

The regular Mukimi's ghazal begins with the following couplet:

*If I don't see her again, so I will have a chest full of flames,
For a moment, with the eye, where there is no patience, no sleep*³⁶.

Not only is he influenced by the work of his predecessors, it also deepens its meaning. The phrases «If I never see her again» in the couplet are mutual in meaning with the verses of the Holy Quran that indicate the day of the old past. That is to say, the soul of a lover (oshiq) has seen the glory of Allah on the day of old past, and since then his chest has been burned like kebab, he has lost patience, and there's no sleep in the eyes. This is evidence that the subject matter, the image and due to the fact that meaning given by radif are close, and the individual creative thinking of the artist plays a key role in the poetry.

2) Book history (kitobat tarixi) of works in poet's sources bayoz (collections), majmua, tazkira, etc.); The book's history can be studied by studying two different sources - manuscripts and fossils.

Manuscript collections. The ghazal, beginning with «If I don't see her again, so I will have a chest full of flames» is fully recorded in the book in two manuscript sources (Mukimi's manuscript No. 7688 and manuscript No. 12145) in the same version - 7 couplets. The manuscript number 12145 was based on the collection (bayoz) poem, the text of Mukimi's manuscript number 7688, which was copied unchanged.

Lithography manuscripts. This ghazal appears in two lithography sources. Some lines and some words of the poem have been edited. For instance, in the collection formed by solid sources No. 336 (page 34), the word «ta'til»

³⁵ Karimov G. Mukimi. (Selected works). - T.: Publishing house of the Academy of Sciences of Uzbekistan, 1958. - p.18.

³⁶ Karimov G. Mukimi. Collection of works. Volume II - T.: Fiction, 1960. - p.41.

(«vacation») in the second line of the fourth couplet of the ghazal is changed to «ta'lim» («education»). The ghazal text on the No. 346 (page 19) of the solid source is copied exactly from collection No. 336 (page 34) formed by another solid source.

As a result of research on this manuscript and fossil sources, edition of Mukimi's works involves: 69 couplets (138 lines), mukhammas:12 verses (60 lines), 11 couplets (22 lines), one of the murabbas. From the work «Travel book»: (sayohatnoma) 16 verses (64 lines) - total: 80 couplets, 28 verses, 285 lines were restored. In the dissertation the state of revival of the text of the poet's works was presented and analyzed based on the schedule.

The third chapter of the dissertation is **devoted to the text editing of the poet's works**. The first part of the chapter, «*The scientific classification and analysis of the ideological and secretary's editorials in the text of works by the poet*», explored the issue of ideological and secretary's edits by comparative analysis of manuscript and edition copies.

«Ideological editorial can be studied in 2 ways relying on the size and scope: 1) edition on the structure of the whole text; 2) edition relating to a particular part of the text»³⁷. Each of these types of edits has been discussed in detail in the dissertation. In the publication of Mukimi's regular poems, many editorials relating to a particular part of the text can be encountered much often. Particularly, verse No. 5 in the section «From Kokand to Shohimardon» of the poem «Travel book» appears in current publications as follows:

*Whose profession is the commander?
A dull one replied as I asked:
This is a man from Kushtegirman,
Whose name is Khuja Iso the mean.*

This couplet which is more authentic, in fact, at paragraph 6352 (page 182^{a-b}) appears as follows:

*Whose profession is the commander?
A wise man replied as I asked:
This is a man from Kushtegirman,
Whose name is Khuja Iso the useless.*

Conversion of the word «wise man» in the 2nd line of the paragraph to «dull one» leads to a completely opposite interpretation of the artistic intention of the author. The fact that the word «useless» in the 4th line into «mean» is not compatible with the meaning of the lines.

We face a similar plight in the «Loy» («Mud») humorous ghazal of the poet. The maqta of the poem number 1325 which is given in the poet's autobiographical statement (page 182b) is followed:

*Getting out on the street Mukumi interpreted **Kalima** for goodness,
He made the atheist a Muslim.*

³⁷ Jabborov N. Features of fiction text editing - Materials of scientific-theoretical conference «Problems of interpretation and analysis in Uzbek literary criticism». - T.: Mumtoz suz, 2014. - p.28.

In the «Tanlangan asarlar» («Selected works») of the poet which was published in 1942 is given:

*Getting out on the street mukumi interpreted **not coming** for goodness
He made the atheist a Muslim –*

In the 1960, 1974 editions of the poet's «Asarlar to'plami» («The collection of works»), he was mistaken in the style of «the head».

The fact that the word «**Kalima**» in the form of «not coming» or «the head» has dimmed the content of the couplet, causing the author to conceive the idea. In addition, word rotation are fundamentally different concepts.

Adding an idea that is not in the text. This textual editing can be seen in the example of the poet's 31-by-10 comedy titled «Ancient Poet's Honor to a Boy from Khojand». True, in the poem, criticism is directed at an immoral rich man. His immorality and character are truly portrayed in the poem. It is with great pleasure that other pilgrims become abusive because of this rich cause. However, in all current editions of the poem, by the time requirement, the 26th couplet of the poem is rewritten as follows:

*Ҳақорат қилинган кишилар қолиб,
Топиб бой сўзи бунда зўр эътибор.*

When translated from original, this poem couplet is actually:

*Only those humiliated left,
In this having a great stress by a rich's word ³⁸.*

The inclusion of an idea that is not included in the text can also be found in the permanent book of Mukumi, «Travel Guide». In particular, paragraph 8 of the «Travel Guide» section from «Kokand to Shohimardon» is shown in the current edition of all Mukumi's works:

*Then the bridegroom Ghazi said,
Both the mufti and the judge said,
The country has all protested,
The done works hurt.*

Now here is the paragraph (paragraph 6352, 181b) of the couplet:

*At that moment, the talented pilgrim said,
Both the mufti and the judge said,
Everybody agreed
He was poor.*

In general, all the paragraphs of the couplets have been edited in terms of time requirements. As a result, the author's truthfulness about the mufti, the pilgrim and the judge was a lie, and the text was completely devoid of originality. In fact, Ghazi's image does not exist in this paragraph.

«Another form of ideological editing is that – **the narrowing of the idea contained in the text** is also the cause of misinterpretation of Mukumi's poems. ³⁹» As stated above, Mukumi's poems in various genres are purely lyrical, religious mystical and socio-political are evidence of this. This issue is detailed in the dissertation.

³⁸ «Turkiston province newspaper», 1903. №2. (The only copy of this poem can be found in this newspaper. It does not appear in any other source. This is stated by the Mukimilerners as well.)

³⁹ Jabborov N. Features of fiction text editing. – Materials of scientific-theoretical conference «Problems of interpretation and analysis in Uzbek literary criticism». – T.: Mumtoz so'z, 2014. - p.30.

Editing by the secretary. The majority of his poetic works are included in manuscripts and fossils that were copied in Kokand and Tashkent in the late 19th and early 20th centuries. «The clerks thought they were entitled to intervene and edit the text during the copying process. During the copying process, the text was somewhat loosely based on the spirit of the time, language, censorship, position and so on. Some parts of the text have been omitted, others have been added or changed.⁴⁰» Some of the bayaz (collections of poems) contain some of Mukumi's, some of which contain more than 200 poems. This shows how much the poet was a respected artist in his day. In this respect, the secretary's editorials in the commonwealth notes may be classified as follows: 1) editions of words and sentences; corrections of the verses; 3) editing couplets and items; 4) reduction of points and couplets; 5) adding a new couplet.

The secretary's editorial stands out by the abundance of words and phrases. For example the second passage of the poem «Dogmen» in a 309 (page 20) is in the form of «*I can't find one night and talk alone*» but in fact:⁴¹ «One night I can't talk alone». The manuscript of the page 4 of this ghazal number 7512 (page 172 a) states:

*Хастакўнглумсўзларингмарҳам, замонеоҳким,
Бир ўзумга ёндашибулфатқилолмайдоғмен.*

Infact:

*Хаста кўнглум сўзларинг марҳам, замонеоҳким,
Бир ўзунга ёндашиб улфат қилолмай доғмен.*

Apparently, the secretary of the first bayaz (collections of poems) replaced the word «o'zim» («ўзим») with the word «topib» («тониб»), while the second bayaz secretary did the same and changed the word «o'zumga» («ўзумга») to «o'zungga» («ўзунга»). In the dissertation, the examples of each of the above types of the secretary's editorial are illustrated. While some scribes transcribe the text of Mukumi's poem with literacy and error, it can be seen that some have increasingly distanced the text from the author's version.

The second chapter of the chapter «*The issues of the Author's editorial in the Poet's Work*», explores the problem of the editors in Mukumi's manuscript number 7521 were reprinted and copied to the 1334 manuscripts by the author.

Some of the poems in the manuscript number 7521 were reprinted by the author. There are also two or three different versions of a poem. Such editorial changes occur both in the text on the manuscript bay page and in the margins of the manuscript. On this occasion, the poet wrote in the margins a new version of a poem, recycled verses of some ghazals, and commentary on an important event. A similar pattern can be found in the bayaz (collections of poems) pages 4^a, 12^a, 11^a, 13^a, 20^a, 44^a, 45^a, 50⁶, 52^b, 56^a, 57^a, 58^a, 62^a, 64^a, 76^{b42}.

The author's editorial abstracts can be categorized as follows:

- a) edition of words and phrases;
- b) correction of verses;

⁴⁰Erkinov A.S. 15-20 century Sources of «Khamsa» by Alisher Navoi interpretations: Phil. science. doc ... diss. - T .: 1998. - B.180.

⁴¹Manuscript bayaz No. 1325, p. 165^b

⁴² A. Shokirov also informed about it. See the Ghazals of Furqat in the Case of the Sacred Session // Literary Heritage. - Tashkent, 1988, No 4. - B.67; Issues of editing in the ancient work // Literary heritage. - T .: Science, 1971. - p. 67-221.

c) editions of couplets and items;

d) an edition aimed at enriching and expanding facts in the work.

Editing words and phrases. Finishing the work, the poet reworked on them.

For example, in the manuscript number 7521 is on the page 76a:

Бир йўл айлаб субҳу шомим, эй қамар рухсор, кел.

Рўзгорим айламай мундоғ қоронғи тор кел,-

(Come in the morning dawn, oh my beloved, come.

Come as the night comes with no care for the household)

the 5th verse of the ghazal» every time you go to the garden, the beauty, the garden will blush» the manuscript No.1325 (page 167b) has been edited as» Every time you are in the garden, the beauty, boasting a beautiful flower». The replacement of the «to the garden» compound with the» in the garden» enhances the tone and art of the poem. The author's editorial is also included in the poet's comic books. Poems such as «Авлиё» («The Saint»), «Асрорқул» («Asrorkul»), «Кўсамен» («Kosamen»), «Фонус» («Lamp») are especially characteristic of this. In particular, the text of the comic book «Асрорқул» («Asrorkul») was revised and processed by the poet in one place⁴³.

Example 1:

Садқаи одам бўл, эй юз ҳайф сан, Асрорқул,-

(Be a good man, hey, worthy of hundred punishments, Asrorkul, -)

With the following option:

Садқаи одам кет, эй юз ҳайф сан, Асрорқул, -

(Turn into a good man, hey, worthy of hundred punishments, Asrorkul, -)

It seems that the word «кет» ('ket' – go, turn into) rather than «бўл» ('bo'l' – be) is more logically relevant and adds colour to the poem's effect. The mere image of the hypocrisy that is being exposed as a result of this word is criticized more severely. This issue of the author's editorial has been studied in detail in the thesis on the basis of the above classification.

The fourth chapter of the dissertation explores the problem of permanent Nazi heritage and text interpretation. His first chapter was entitled «**The evolutionary Stages of Textual Interpretation in Poetry**». Experts have always been in the spotlight. In the 30s of the twentieth century, the life and work of the poet was interpreted as a representative of MukumiJadid literature. This view can be first seen in A.Saadi's book «Ўзбек буржуа адабиёти, XIX-XXасрлар» («Uzbek bourgeois literature, 19th and 20th centuries»), published in 1934. A. The classical approach to literary literature is based on the socio-political demands of the literary period. As the literary critic B.Karimov noted: «... The excessive linking of fiction and creative activity with the socialist system, and sometimes on socio-economic factors, is characteristic of the 30s literature. The sociological method was used in literary studies of this period. The notion that classical struggle, is the driving force of history, has made the content of the work more complicated and diminished... It should be noted that in the '30s, vulgar sociological views were also present in Uzbek literary studies. »⁴⁴.

⁴³ Manuscript No. 7521, pp. 79 a-b

⁴⁴Karimov B. Methodology of literary criticism. - T.: Editor, 2011. - p.34.

A. Saadi calls Mukimi «bourgeois jadid poet», «semi-feudal poet», «Jadids' predecessor» and, in general, the period of the Mukimi period «Uzbek bourgeois literature».⁴⁵ Such vulgar-sociological interpretations were written at a time when Jadid and Jadid literature was abolished. In the Soviet studies of poetry, the poet's work has caused controversy. However, it should be noted that Mukimi's work was interpreted unilaterally in the light of Soviet ideology. Poetry in various genres: «Our Wealthy Property», «HajviBekturboy», «Dar Mardum Akjar batar Muhammas», «In the dark times», «Incidentally blind Ashurboy pilgrim», «Veksil». This is evidenced by the fact that many poetic works in the historical epic «Andijanaz Mavloni Mukimiy Khudandi», «Sayohatnoma», «Letters», religious and mystical content are proof of this. In particular, Mukimi's two satirical poems «Bachchagar» and «Frogs» have been interpreted as the first poem dedicated to DukchiEshon in the studies of modern scholars.

An unbiased approach to the issue may lead to a different conclusion. Further research shows that this interpretation is unfounded. In particular, Professor G. Karimov insists that the place where the DukchiEshon uprising took place was Oyimkishlok. It is clear from history that the incident took place in Mingtepa. Professor H. Boltaboev makes valuable comments on this subject: «To some or all of us, it is well known that the uprising began in Mingtepa and ended with the killing of the Andijan garrison at 40 km. It has nothing to do with the village, which is far from Professor G. Karimov «by the demand of the time» seems to have turned Aimkishlok into a «Mingtepa» - the scientist points out that these poems have nothing to do with DukchiEshon»⁴⁶. A. Madadinov and A. Turdaliev's article clarifies this point: Muhammad Kosim Mullo Sodiqulu in Khujand, 1304 (1887 CE) of the work of the famous philosopher and poet Sufi Alloyor «Maslakul-Muttagon» in the Museum of our Museum. A copy has been saved. The manuscript consists of 446 pages, with pages 1b-2a (supplementary pages attached to the book) entitled «Az Muhammad Aminhoja. Hajvi Muhammad Musoboy («Muhammad Musoboy Pilgrim») is a poet's «Bachchagar» comic book.»⁴⁷ The opinions of these two scholars based on an analysis of the sources confirm that this satiric had nothing to do with Dukchi Eshon. To further clarify the problem, there is a need to turn to radical poetic sources such as «thugs» and «frogs». Sources such as «thugs» and «frogs».

It is observed that Mukimi's comic book «Frogs» is heavily edited. The fifth couplet of the pilgrimage appears in all editions of the poet's work in the following version:

*Хоҳ ноҳоҳ Мингтепа ўйлаб қилурсиз зикри жаҳр,
Ховз давринда ҳама масту пиён қурбақалар.
(Unvoluntarily thinking of Mingtepa, you will fall into ecstasy,
In the times of khovzes, all around are just drunk frogs)*

The original text of Mukimi's manuscript No. 1325 (page 121a):

Ё ўрусдек жонуворларга бу кун майраммукин,

⁴⁵ A. Sa'diy Uzbek bourgeois literature. 19th and 20th centuries. – Т.: Ўздавнашриёт, 1934. - Б.15. G. Karimov also commented on this. See Karimov G.: From the history of the study of Mukimi life and work. Scientific works of the Central Asian State University. The Uzbek literature. New series, 15 books. - Т.: 1957.-Б.26.

⁴⁶ Boltaboev. Secrets of Hired Literature / Literature and Art of Uzbekistan. - Tashkent, 1998, No. 49.

⁴⁷ Madaminov A., Turdaliev A. To whom "Bachchagar" is devoted / Literature and art of Uzbekistan. - Tashkent, 1992. Issue 3

Ховз даврида ҳама масту ниён қурбақалар.

(Or maybe it is a festive day to the creatures like Russians,

In the times of khovzes, all around are just drunk frogs)

Apparently, the phrase «unvoluntarily thinking of Mingtepa, you will fall into ecstasy» (*Хоҳ нохоҳ Мингтепа ўйлаб қилурсиз зикри жаҳр*), which has been criticized by experts, has been deliberately edited according to the ideology of the time. Worst of all, the poem has been interpreted as a poem contrary to the historical realities of Dukchi. Mukimi's «bachchagar» radical poem was written not for Dukchi Ears, but for Muhammad Musoboy, the author of the MadrassahMadrassah ten years before the Dukchi Hare event. This is indicated by the 6th couplet of this poem:

Ҳалқада мундин бўлак болонишин йўқ, охири,

*Қилмағай деб қўрқаман Ҳазратга даъво баччагар.*⁴⁸

(There is no bullet in the ring.

I am afraid that I will not.)

The second paragraph of the chapter is entitled «The Role of Textual Interpretation in the Study of the Literary and Aesthetic World of the Poet». His interpretation of a series of poetic works, which is still unknown to the literary community, is of great scientific value in studying the literary-aesthetic worldview. According to the Soviet ideology, the following aspects of the poet's official legacy were deliberately overlooked in the studies of archaeologists. First, most of the poet's religious-mystical poems have not been published. Secondly, the priority of the study was to identify Mukimi as a rich, merchant, judge, and clergyman. Thirdly, Mukimi's bias towards palace literature and traditions was interpreted unfairly, looking for signs of class struggle. This, in turn, calls for the need for an impartial and objective study of the ideology of independence in determining Mukimi's position as a creative person, his attitude towards social reality, and the literary-aesthetic world in general.

Poets and ghazals of a poet in a genre of ghazal, not specially studied in the ancient studies, play an important role in studying the literary and aesthetic world of the poet. In particular, Mukimi's artistic legacy contains 75 jokes, 50 of which are included in the existing editions⁴⁹ and 20 are not included in the works of the poet. Out of them, 8 can be found in «Yangibayoz» («New bayaz») book which consists of newly found poems by Mukimi, Furkat and Zavqiy and published in 1997 with help by A.Madaminov. 1 by professor Sharif Yusupov⁵⁰ and 1 by literary critic Otabek Juraboyev⁵¹, in the press as Mukimi's newly discovered poems. 10 unrecognized ghazals, unknown to the literary people, have been identified by various manuscripts and manuscripts stored in the funds of our republic. Of these, 7 bytes, written in the name of the poet Muhsin Khan:

Маҳвашио, ҳеч ким санго мендек гирифтор ўлмасун,

Кеча-қундуз согиниб муштоқи дийдор ўлмасун -

(Let no one die like me.

Do not miss the day and night –)

⁴⁸Manuscript bayaz No. 4179, pp. 69^{a-b}

⁴⁹Karimov G. Mukimiy, Collection of works. – T.: Publishing House of Literature and Art named after Gafur Ghulam, 1974. – B.76.

⁵⁰Yusupov Sh. New pages // Gulistan. – Tashkent, 1978, no.2. – p.76.

⁵¹Jurabaev O. About original manuscripts // Literature mirror. – Tashkent, 2005 – p.16.

The manuscript No. 7512 with a matter finish is found in the bayoz (page 167 a). This poem is dedicated to AlisherNavoi's ghazal, with the verse «Let no one die without suffering». It is worth noting that the cozy and gorgeous Navy ghost fits in with the shape and content of the ghost of Navoi. This season, Mukimi's series of poems written by AlisherNavoi were analyzed and attempted to draw general theoretical conclusions.

In the late XIX and early XX centuries, the commentary on the work of Kokand literary circles was also invaluable in explaining the historical events of the period. In this respect, the interpretations of Mukimi's literary heritage are of particular importance in the study of the literary-aesthetic world of the poet. Poet's writings on various events can be classified as follows:

- condolences on the death of the person;
- comments on building and building construction;
- interpretations of historical events. Mukimi's comments were studied on the basis of this classification on the dissertation.

The collection of unpublished works of the poet is of great scientific value in studying the general world outlook and attitude towards the world as a whole. In particular, a 9-couplet poetic letter written in the Persian-language language of the Mukimi scribe (page 7521, page 46a) proves this. Here are some of the couplets of the poem that have not been known to the scholars:

*Тилмочи ҳокими Ислои Бурҳонро салом,
Сонияи Мирзо Умар мирзойи девонро салом.*

*Мирсалим холисанлилло ба саркори замон,
Яъни олий қадр мингбошии давронро салом.*

*Ҳожи қозийи музофоти «Қорақчиро» дуо,
Ҳам Зухур ҳожию, қози Саййид Усмонро салом.*

Translation:

*Greetings to Burhan, the governor of Islam,
Then salute to Mirza Umar, the dean of the office.*

*Holisanillo, the captain of the time,
I greet the high-ranking, respected commander.*

*Prayer to the pilgrim of the «pirate» province,
Greetings to both Zuhur pilgrim and SayyidUthman.*

It is clear from the content of the poem that this letter was written while Mukimi was in Tashkent. The people mentioned in the poem were the friends and close ones of Mukimi: Zuhur Haji, Sayyid Usman Qadi, Abdumumin, Abdujabbor, Azimjon, Mirza Umar and Mirsalim. These are found in many other works of the poet. The reason for the withdrawal of this official letter from the Standing Works is due to the fact that it contained pilgrims, judges and rich people.

Thus, the poet's works, reviews and new poetic works are of great scientific value in the study of the Mukimi literary circle, the artistic and aesthetic world.

CONCLUSIONS

1. At the end of the XIX - early XX centuries, the following theoretical and methodological principles were taken into account in the study of Kokand literary environment and Mukimi's works: 1) proper identification of the creative and socio-historical environment in which he lived; 2) the right choice of criteria for evaluating the creative outlook of the literary heritage; 3) the authenticity of literary interpretations; 4) The influence of literary-aesthetic thinking on the perfection of today's globalization in the study of creative works.

2. The genesis of views on the history of the text, which is the theoretical basis of textual writing, goes primarily to the Koran and Hadith. The «mukobalah» method of hadith sharifs to study the history of the book includes a system of views on the text history of this blessed source. The application of this method, based on each word and each letter in the hadith, to the process of studying literary monuments may have important scientific implications.

3. The places associated with the author's creative intent and artistic aesthetic plan in the works of Mahmud Kashghari's «Devonu Dictionary-t-Turk», Yusuf KhosHajib's «Kutadgubilig» and «Hamsa» by AlisherNavoi are valuable. Although they do not use the term history of the text, the essence of this theoretical concept is reflected. The inclusion of our national literary criticism of the history of the text into the theory of textual science and its application in applied textbooks has a positive impact on the development of the field. It is necessary to consider these literary-aesthetic factors when studying the history of the text of his permanent works.

4. Text editing, which is a major part of the text's history, serves as the basis for comparative study of the manuscript and related versions of literary works with printed copies, to identify and scientifically evaluate the causes of each discrepancy. The study of text editing is valuable since it allows the original work to be restored to its authentic text.

5. Comparative analysis of the texts of the poet's works in handwritten manuscripts and in their manuscripts by his contemporaries makes it possible to restore the original and close versions of the poems in the current editions of the poet's works. This is evidenced by the full texts of such works as «The Travel», «The Critical Times», «Hajvi Bekturboy», «Veksil» and «The Dark Sacrifice Frog».

6. The manuscripts on hand written by Mukimi have not been fully investigated. The manuscript notes of the poet's manuscript 7521, 1325, 7688, 9309, 49,400 can serve as a source for the preparation of the scholar's critical text. The manuscript is 69 bytes (138 ppm) from the Bayezid, published by the Soviet period, 12 bytes (60 verses), 11 bytes (22 by verse), and one by jam. 16 paragraphs (64 lines) from the «Travel» - 80 bytes, 28 paragraphs, 285 verses, and 13 ghazals, 3 poems (194 verses) that have not been known to the scientific community and enriched the existing ideas about the literary heritage of the poet.

7. Comparison of copies of Mukimi's poetry of various genres and their variants with texts in the current editions indicates that the poet's poems were subjected to «ideological editing». As a result, the creative ideas have been added to the works of the artist, and in some cases the existing idea has been shortened.

The texts of the poet's poems on religious-mystical and socio-political themes have been heavily edited and shortened, especially. Therefore, the restoration of their full and reliable versions is valuable in terms of the poet's worldview and full understanding of the artistic and aesthetic world.

8. It is possible to see that some of the scribes copied the text of Mukimi's poem with an illiterate error, while some of them increasingly distanced the text from the author's version. As a result of these editions many textual differences have occurred in the editions of the lyric and comic books. It should also be noted that the works of the poet were presented to the readers in the light of the poet's mentality and worldview.

9. The author's edits are frequent in his regular works. This type of editorial can be seen especially in the manuscript notes of the poet 7521, 1325, 7688, 9309, 49,400. Some of the poems have been repeatedly edited by the poet. The characteristic of bayoz is that it is possible to rely on these sources to restore the original texts of some of the poems in the Mukami Collection.

The author's editorial, which appears in the works of the author, can be classified as word and phrase editing, correction, byte editing, paragraph editing, and editing of facts in the work. As a result of this, the poet's lyrical and satirical works brought brilliant poetic images, the poetic art of the poet increased, and their influence increased. In this regard, their study enables us to draw important scientific and theoretical generalizations.

10. Mukimi's radical satire «Bachchagar» has been removed from its essence and interpreted in relation to the Dukchi Ears. A study of manuscript sources reveals that the poem was written ten years before the Dukchi Evening, dedicated to Muhammad Musobai, the author of the Madrassah. This in turn indicates that the existing interpretations are erroneous and one-sided. The revision of the works of the author's cartoons of «Frogs», «HajviBektur», «Veksil», «Darigomolyzm» and the revised excerpts from the current publications indicate that the literary interpretation of the literary works of the poet is not scientific.

11. The ghazals, narrations, poignant ghazals and pamphlets in his permanent work are especially valuable in understanding the poet's worldview and literary-aesthetic world. The study of the relationship between the poet and his devoted friends and relatives is valuable in enriching information about his literary circle. The poems of the poet on the genre of history are important because of the socio-political reality of the period.

12. When comparing the work of the ancient and their predecessors, it is clear that they have many things in common. Particularly, the balance of themes in the works of such poets as AlisherNavoi, AbdurahmanJomiy, Sakkoï Bukhari, Amiriy, AzimhojaEshon, rhyme and radical, images and images, and the perfection of traditional art. These characteristics, in turn, indicate the influence of the teacher's artisan in Mukimi's creative development.

In general, the study of the history, editing and interpretation of Muhammad Aminhoja Mukimi's poetry complements some of the theoretical considerations of the text, secondly, demonstrates the groundlessness of the scientific conclusions made on the basis of primary sources, and, thirdly, the critical review of existing works, important conclusions. Experience shows that only scientifically sound conclusions can be made to the development of textual and literary studies, based on originality.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.27.06.2017.Fil.19.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ТАШКЕНТСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

**ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

ПАРДАЕВ КУЛДОШ УЗАКОВИЧ

**ИСТОРИЯ ТЕКСТА, РЕДАКТИРОВАНИЯ И ТОЛКОВАНИЯ
ПОЭЗИИ МУКИМИ**

10.00.10– Текстология и литературное источниковедение

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА
ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК (DSc)**

Ташкент –2020

Тема диссертации доктора филологических наук(DSc) была зарегистрирована за номером B2017.1.DSc/Fil52 Высшей аттестационной комиссией при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Диссертация выполнена в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои.

Автореферат диссертации на трех (узбекский, русский и английский) языках размещен на веб-странице Научного совета (www.navoiy-uni.uz) и информационно-образовательном портале Ziyonet (www.ziyonet.uz).

Научный консультант:

Жабборов Нурбой Абдулхакимович
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Тухлиев Бокижон
доктор филологических наук, профессор

Шодмонов Нафас Намозович
доктор филологических наук, профессор

Якубов Исламжон Ахмеджанович
доктор филологических наук, доцент

Ведущая организация:

Государственный музей литературы имени Алишера Навои АН РУз

Защита диссертации состоится «___» _____ 2020 года в ____ часов на заседании Научного совета DSc. 27.06.2017.Fil.19.01 по присуждению ученых степеней при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои. (Адрес: 100100, Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хажиба, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои. (зарегистрирована за номером ____). (Адрес: 100100, Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хажиба, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Автореферат диссертации разослан «___» _____ 2020 года.

(Протокол реестра рассылки _____ от «___» _____ 2020 года).

Ш.С.Сирожиддинов

Председатель научного совета на основе совета по присуждению ученых степеней, д.ф.н., профессор

Б.Б.Абдушукуров

Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, д.ф.н., доцент

З.Ш.Абдирашидов

Заместитель председателя научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней, д.ф.ф.н. (PhD), доцент

ВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (DSc))

Актуальность и востребованность темы диссертации. Жизнь и творческое наследие Мухаммада Аминходжы Мирзаходжыоглы Муками не было исследовано объективным и полноценным образом в монографическом плане в условиях коммунистической идеологии, а также, не было переисследовано период независимости. В связи с этим существует необходимость изучения рукописей поэзии Муками в сравнительно-текстологическом плане, переисследования произведений поэта на основе последних достижений текстологии и литературного источниковедения. Из-за неверного толкования содержания текстов лирических и сатирических произведений поэта, существует, также, большая потребность изучения текстологического толкования.

Объекты исследования: «Сборник произведений» и «Избранные произведения» Муками, помимо этого, объектом исследования являются материалы Центрального государственного архива Республики Узбекистан, а также, рукописные и литографические источники в рукописных фондах, в которых введены произведения поэта.

Научная новизна диссертации состоит из нижеследующих:

на основе рукописных источников и архивных документов научная биография поэта дополнена новыми информациями о семейном положении и дате рождения;

доказано примерами, что поэтические произведения автора были идеологически отредактированы, в некоторых случаях были добавлены идеи, не существующие в тексте, а в остальных идеи поэта подвергли сокращению, чтобы соответствовать требованиям коммунистической идеологии;

на сопоставительной основе рукописных и литографических копий лирического наследия поэта, выявлены и введены в научное использование 13 газелей, 3 мухаммаса – в общем, поэтические произведения из 194 строк, которые не были известны научной элите;

перевосстановлены 69 байтов газелей, 12 бандов мухаммасов, 11 байтов маснави, 1 строка мураббаъ, 16 бандов из «Саёхатнома» - в общем количестве, 80 байтов, 28 бандов, 285 строк из произведений Муками, которые были отредактированы при публикации на основе требований коммунистической идеологии;

проблема истории текста произведений поэта изучена в теоретическом аспекте, а также, доказано примерами этапы их совершенствования, начиная с их создания планом автора и реализации его замыслов, переписывания текста в рукопись до издательских процессов;

выявлена эволюция научных толкований поэтических текстов поэта на основе сравнительного изучения творчества современников.

Внедрение результатов исследования. На основе научных результатов, полученных при исследовании истории текста и

сравнительно-текстологических исследований стихотворных произведений Мукими:

анализ стихотворных произведений Мукими из разных источников, не вошедших в существующие издания, общие и своеобразные стороны произведений поэта и творчества современников, сравнительный анализ рукописных и литографических источников литературного наследия поэта, проблема редактирования текста, литературно-эстетический идеал в поэзии Мукими, поэтическая интерпретация идеи независимости Родины и нации и его огромное значение в образовательно-воспитательном процессе были использованы в фундаментальном проекте № ОФ-Ф8-027 «Значение рукописных источников в популяризации национального духовного и литературного наследия» (Справка №89-03-4091 Министерства Высшего и средне-специального образования от 22.10.2019г.). В итоге, было доказано, что выявленные новые стихотворные произведения Мукими из рукописных и литографических источников, являются неотъемлемой частью национально-духовного и литературного наследия страны, вдобавок, важная роль этих произведений в истории нашей духовности и литературы;

научные результаты о продолжении концепции идеального человека в поэзии Мукими, имевшей центральное место в классических произведениях национальной литературы, анализ стихотворных произведений религиозно-мистического содержания, обработанных идей идеального человека были использованы в фундаментальном проекте 5.11.17 «Концепция идеального человека в классической литературе Востока» (Справка №89-03-4391 Министерства Высшего и средне-специального образования от 22.10.19г.). Исходя из этого в проекте была предьявлена возможность выявления выводов о месте классических поэтических традиций в обновление узбекской поэзии и явление литературно-эстетическим источником произведений Мукими и его современников в обновлении поэтической формы;

предварительные данные о жизни и творческой биографии Мукими из исторических, литературных рукописных источников и архивных материалов, научные результаты о доказательстве переписывания рукописных баязов, зарегистрированных под номерами 7521, 1325, 7688, 9309, которые хранятся в основном фонде Института Востоковедения АН РУз, автографом Мукими были использованы в фундаментальном проекте №Ф1–ФА-055746 «Исследование рукописных памятников народов Центральной Азии. Научная характеристика и издательство архива поэтов и писателей Узбекистана» (Справка №3/1255-3121 АН РУз от 27.11.2019). В результате определенных выводов по поводу информации научной биографии и литературного наследия Мукими, был увеличен шанс определения научности и конкретности рукописных и литографических произведений поэта в осуществлении классификации в монографическом плане;

новая интерпретация литературного наследия Мукими, место поэта в усовершенствовании тематики и жанров национальной узбекской литературы в период возрождения, научные выводы о баязах с автографом

автора были использованы в передачах «Сокровищница морали» («Одоблархазинаси»), «Комментарий одного байта» («Бир байт шархи») телеканала «Маънавият и маърифат». Текст и содержание газелей Муками интерпретированы на основе различий копий. В передаче фактических материалов о газелях, не известных общественности, основывалось на результатах диссертации (Справка №01-16/446 государственной унитарной организации «Маданият и маърифат» Национальной телерадиокомпании Узбекистана от 6.11.2019). В итоге эти телепередачи были обогащены научно-теоретическими данными и были обеспечены научной популярностью.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения, списка использованной литературы и приложений. Объем диссертации составляет 223 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
I бўлим (I part; I часть)

1. Пардаев Қ. Муқимий шеърляти: матн тарихи, таҳрири ва талқини. Монография. – Тошкент: Muharrir, 2019. – 212 б.
2. Пардаев Қ. Муқимий шеърлятида давр зиддиятлари тасвири // Илм сарчашмалари. – Тошкент, 2012. – № 10. – Б.50-53 (10.00.00. № 3).
3. Пардаев Қ. Муқимий ва унинг даврадошлари ижодига чизгилар // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. – Тошкент, 2012. – № 3. – Б. 43-48 (10.00.00. № 11).
4. Пардаев Қ. Муқимийнинг қўлёзма баёзлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. – № 3. – Б.61-66 (10.00.00. № 9).
5. Пардаев Қ. Муқимий ижодининг ўрганилишига доир баъзи мулоҳазалар // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2013. – №1. – Б. 209-212 (10.00.00 №15).
6. Пардаев Қ. Муқимий шеърлятида таҳрир масаласи // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2014. – №1. – Б. 271-273 (10.00.00 №15).
7. Пардаев Қ. Муқимий «Саёхатнома»си матни тарихидан // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 2015. – № 4. – Б. 113-120 (10.00.00. № 19).
8. Пардаев Қ. Муқимий мувашшахлари // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2015. – № 1-2. – Б. 223-225 (10.00.00 №15).
9. Пардаев Қ. Муқимийнинг янги мухаммаслари таҳлили // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2015. – № 12. – Б. 42-43 (10.00.00. № 9).
10. Пардаев Қ. Муқимийнинг уч ҳажвияси // Филология масалалари. – Тошкент, 2015. – № 2. – Б. 3-7 (10.00.00. № 18).
11. Пардаев Қ. Муқимий асарларида замон руҳи // O`zbekiston matbuoti. – Тошкент, 2017. – № 2. – Б. 36-37 (10.00.00. № 5).
12. Pardaeв K. Mukimi's source of lyrics and comparative analysis // International Journal of Anglisticum. Literature, Linguistics and Interdisciplinary Studies. Volume:8 | Issue: 10|. – Macedonia, October, 2019. – p. 78-85. (Impact factor ICV: 6.88).
13. Pardayev Q. Muqimiy lirik asarlarining matniy-qiyosiy tahlili // Oltin bitiklar. – Toshkent, 2019. – № 1. – Б. 42-60. (10.00.00. № 32).

II бўлим (II part; II часть)

14. Пардаев Қ. Биз билмаган Муқимий. (Янги аниқланган асарлар). – Тошкент: Muharrir, 2019. – 136 б.
15. Пардаев Қ. Муқимий шеърляти матнида «ғоявий таҳрир» масаласи // Олтин битиклар. – Тошкент, 2018. – № 1. – Б. 88-97.
16. Pardaeв K. Mukumiy's histories // International Journal of Research (IJR), Vol-06, Issue-04 April 2019. – p. 75-80. ISSN:2348-6848. (With Impact Factor 5.60).

17. Пардаев Қ. Муқимий ижодини ўрганиш муаммолари / ХХІ аср–инновацион–интеллектуал ғоялар асри (конференция материаллари тўплами). – Тошкент, 2012. – Б. 218-219.

18. Пардаев Қ. Муқимийнинг дастхат баёзи / Ўзбек филологиясининг долзарб муаммолари (илмий мақолалар тўплами). – Тошкент, 2013. – Б. 41-42.

19. Пардаев К. Творческой сотрудничество представителей Кокандской литературной школы /Материалы XX международной молодежной научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. – Ломоносов, 2013. – Стр. 411- 413.

20. Пардаев Қ. Муқимий дастхат ёзган баёз / Ёш шарқшуносларнинг академик Убайдулла Каримов номидаги ХІ илмий-амалий конференция тезислар тўплами. –Тошкент, 2014. – Б. 59-60.

21. Пардаев Қ. Муқимий таърихлари / Ўзбек филологиясининг долзарб муаммолари (илмий мақолалар тўплами). – Тошкент, 2014. – Б. 23-27.

22. Пардаев Қ. Муқимий ижодига оид айрим манбалар таҳлили / Ёш тадқиқотчилар илмий мақолалари тўплами– Тошкент, 2014.– Б. 151-154.

23. Пардаев Қ. Муқимийнинг икки ҳажвияси матни тарихидан /Замонавий ўзбек адабиётшунослигининг янгиланиш тамойиллари. (Республика илмий-назарий анжуман материаллари тўплами). – Тошкент, 2016. – Б. 126-129.

24. Пардаев Қ. Муқимий ижодида Навоий анъаналари /Алишер Навоий ва ХХІ аср (Республика илмий-назарий анжумани материаллари). – Тошкент, 2016. – Б. 218-221.

25. Пардаев Қ. Муқимий шеърятда «Котиб таҳрири» масаласи / Ўзбек адабиётшунослигида таҳлил ва талқин муаммолари (Республика илмий-назарий анжумани материаллари). – Қарши, 2016. – Б. 61-64.

26. Пардаев Қ. Муқимий ижоди: янгича қараш зарурати /Ўзбек матншунослигининг назарий ва амалий муаммолари (Республика илмий анжумани материаллари). – Қарши, 2019. – Б. 47-50.

27. Пардаев Қ. Навоий маҳоратининг Муқимий ижодий камолотидаги ўрни //Алишер Навоий ва ХХІ аср(халқаро илмий-назарий анжумани материаллари). – Тошкент, 2019. – Б. 298-301.

28. Пардаев Қ. Муқимий лирикаси манбалари (тошбосма баёзлар мисолида) / «VII глобальная наука и инновации 2019: Центральная Азия». Нур-Султан, Казахстан. 2019. – 76- 79.Стр.

29. Пардаев Қ. Муқимий лирикаси матнига доир айрим мулоҳазалар / Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишнинг назарий ва манбавий асослари (Республика илмий-амалий конференция материаллари). – Тошкент, 2019. – Б. 63-68.

Автореферат «Oltin bitiklar» журнали тахририятида
тахрирдан ўтказилди.

Босишга рухсат этилди: 03.01.2020 йил
Бичими 60x84 $\frac{1}{16}$, «Times New Roman»
гарнитурада рақамли босма усулида чоп этилди.
Шартли босма табағи 4,18. Адади: 100. Буюртма: № 1

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси,
Асосий кутубхонаси босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Зиёлилар кўчаси, 13-уй.

